

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΣΤ' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 185 • ΜΑΪΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 2003 • ΙΓΙΑΡ - ΣΙΒΑΝ 5763

Η τιμή της ανθρώπινης ύπαρξης

Η ΘΕΣΗ που λαμβάνουν οι ομάδες και τα άτομα απέναντι σε καίρια ηθικά θέματα της συλλογικής ζωής και της ατομικής διαβίωσης (π.χ. απέναντι στην αλήθεια, την ελευθερία, τη θρησκεία, τη συνείδηση) αποτελούσαν πάντα –και εξακολουθητικά είναι– κέντρα βαθύτερων αναζητήσεων και στοχασμού από τον άνθρωπο. Η ανθρώπινη ζωή ασκείται μέσα στην εφαρμογή αρχών που πηγάζουν από τη με προοπτική εντιμότητα θεμελιωδών εννοιών του βίου. Η επιλογή των αναζητήσεων και των τοποθετήσεων μας είναι εκείνη που χαρακτηρίζει τελικά τους ηθικούς κανόνες που οι άνθρωποι, ψυχικά όντα, ακολουθούμε ως σύνολα και ως άτομα.

Ο Μ. ΜΕΡΛΩ - ΠΟΝΤΥ (1908-1961), ο εξέχων γάλλος φιλόσοφος, ιδρυτής της αναλυτικής φαινομενολογίας της εμπειρίας, σε κείμενό του αναφέρεται, μεταξύ άλλων, σε ένα σοβαρό δίλημμα συνειδήσεως που αντιμετώπισε ο ομοθρησκός κορυφαίος φιλόσοφος του εικοστού αιώνα, ο Henri Bergson. Γράφει ο Μ. Μερλώ-Ποντύ:

«Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ δεν μπορεί να είναι μια 'κατ' ιδίαν συνάντηση του φιλοσόφου με την αλήθεια, μια κρίση αναφερόμενη αφ' υψηλού στη ζωή, στον κόσμο, στην ιστορία, σαν να μην αποτελούσε και ο φιλόσοφος μέρος τους –ούτε, από την άλλη πλευρά, μπορεί να υποτάσσει σε οποιαδήποτε εξωτερική αρχή την αλήθεια που αναγνωρίζεται εσωτερικά. Πρέπει να ξεπεράσει αυτό το δίλημμα. Ο Bergson το ήξερε καλά αυτό. Στη διαθήκη του του 1937, μετά τη δήλωση ότι οι στοχασμοί του τον είχαν «οδηγήσει όλο και πιο κοντά στον καθολικισμό», προσθέτει αυτές τις λέξεις που θέτουν το πρόβλημα μας: «Θα είχα μεταστραφεί, αν δεν έβλεπα να προετοιμάζεται από χρόνια το τρομερό κύμα αντισημιτισμού που θα ξεσπάσει στον κόσμο, θέλησα να παραμείνω ανάμεσα σ' εκείνους που αύριο θα είναι κατατρεγμένοι». Ξέ-

ρουμε ότι κράτησε το λόγο του, μέχρι σημείου να αρνηθεί, παρά την αρρώστια και την ηλικία του, τις διευκολύνσεις που ήθελε να προσφέρει σ' αυτόν τον επιφανή Εβραίο μια εξουσία που ντρεπόταν για τις ίδιες της τις αρχές. Δεν υπήρξε λοιπόν μυστική βάπτιση, παρά τις φήμες και παρά τη συγκατάθεση επί της ουσίας. Εδώ ακριβώς βλέπουμε πώς ο Bergson αντιλαμβανόταν τις σχέσεις μας με την αλήθεια. Η συγκατάθεση στις αλήθειες που μπορεί να εμπεριέχει ένας θεσμός ή μια Εκκλησία δεν θα ήταν σε θέση να τον αποδεσμεύσει από τη συμφωνία που στο πλαίσιο της ιστορίας είχε συναφθεί ανάμεσα στον ίδιο και στους αυριανούς διωκόμενους, η μεταστροφή θα ήταν λιποταξία και η προσχώρηση στο φανερό χριστιανισμό δεν μπορεί να υπερτερεί σε σχέση με το Θεό που είναι κρυμμένος μέσα στον πόνο των κατατρεγμένων. Μπορεί να πει κάποιος: αν ο φιλόσοφος σκέπτεται πράγματι ότι μια Εκκλησία κατέχει τα μυστικά της ζωής και τα όργανα της σωτηρίας, δεν υπάρχει καλύτερος τρόπος να υπηρετεί τους άλλους παρά υπηρετώντας την ανεπιφύλακτα. Ίσως όμως η ίδια η υπόθεση να είναι ανώφελη: με την επιλογή που έκανε ο Bergson μαρτυρεί ότι γι' αυτόν δεν υπάρχει τόπος της αλήθειας, όπου θα οφείλαμε να την αναζητήσουμε με κάθε τρόπο, και μάλιστα καταστρέφοντας τις ανθρώπινες σχέσεις και τους δεσμούς με τη ζωή και με την ιστορία. Η σχέση μας με την αλήθεια περνά μέσα από τους άλλους. Ή προχωρούμε προς την αλήθεια μαζί τους, ή δεν είναι η αλήθεια αυτό προς το οποίο προχωρούμε».

ΑΥΤΗ η ανενδοίαστη επιλογή του Bergson, παρά τον ορατό κίνδυνο, κατά της ζωής του, να μην αποστεί από την τύχη των ομοθρησκών του είναι από τις αποφάσεις εκείνες που, γενικότερα, δικαιώνουν την ανθρώπινη ύπαρξη, που έτσι ανυψώνεται κοντά στην αλήθεια.

(Η μετάφραση είναι της κας Νίκης-Χαράς Μπανάνου-Καραγκούνη, η δημοσίευση στο περιοδικό "Ευθύνη" - Μάρτιος 2003).

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Το Εβραϊκό Σχολείο Αθηνών κατά την περίοδο 1913 - 14. (Τα ονόματα των μαθητών δημοσιεύονται στη σελ. 23).

Η Ελληνική Παιδεία εις το Ταλμούδ και παρ' Εβραίοις

Του ΜΠΑΡΟΥΧ ΣΙΜΠΗ

Στα πρώτα χρόνια του Χριστιανισμού, η ελληνική γλώσσα μιλιόταν όσον και η εβραϊκή κι' η αραμαϊκή στο Ισραήλ. Στις εβραϊκές κοινότητες της Διασποράς, όμως, μιλιόταν σχεδόν αποκλειστικά η ελληνική.

Η ελληνική γλώσσα και παιδεία είχαν κατακτήσει και τις ανώτερες εβραϊκές κοινωνικές τάξεις. Στα βιβλία του Ταλμούδ «Σοτά» (49β) και «Μπαμπά Καμά» (83α) αναφέρεται ότι η οικογένεια και το περιβάλλον του διασημότερου Ιεροδιδασκάλου του πρώτου αιώνας, Πατριάρχου Γαμλιέλ Β' είχαν ευρείαν ελληνική μόρφωση.

Έλληνες κι' Εβραίοι υπερασπιζόνταν την ελληνική γλώσσα και παιδείαν εναντίον στη ρωμαϊκή πίεση στην Παλαιστίνη, στους πρώτους αιώνες του Χριστιανισμού. Στο Ταλμούδ (Μιδράς Γενέσεως 56, 2, 14) αναφέρεται ότι ο Ραμππύ Χουνά, ζήσας τον Δ' αιώνα, έλεγε πως «οι Έλληνες είναι ανώτεροι από τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία σε τρεις τομείς: στους νόμους, στα βιβλία και στη γλώσσα».

Η αποστασία του Ελισά Μπέν Αμπουχά αποδίδεται από τους Ιεροδιδασκάλους του Ταλμούδ στο διάβασμα των ελληνικών βιβλίων. Στην ίδια εποχή οι Εβραίοι, σ' όλη τη Διασπορά - δηλαδή η πλειοψηφία των Εβραίων - μιλούσαν και προσεύχονταν ελληνικά. Οι επιτιμυβίες επιγραφές ήσαν ελληνικά με μονάχα μια ή δυο λέξεις εβραϊκές (συνήθως τη λέξη «σαλώμ» = ειρήνη). Οι πρώτες εβραϊκές επιγραφές με ελληνικήν και λατινικήν μετάφραση είναι μεταγενέστερες.

Στο βιβλίο «Μεγκιλά» του Ταλμούδ αναφέρεται χαρακτηριστικά πως ο Ραμππύ Μεήρ, σε περιοδεία του στις Ισραηλιτικές Κοινότητες Ελληνικής Μορφώσεως της Μικράς Ασίας, δε βρήκεν εβραϊκό κείμενο του βιβλίου της Εσθήρ, κι' αναγκάστηκε να το γράψει ο ίδιος από μνήμη για τη λειτουργία της γιορτής του Πουρίμ.

Πιο χαρακτηριστικό ήταν εκείνο που συνέβαινε στην Ισπανία. Είναι εξακριβωμένο ότι εκεί οι επιγραφές των συναγωγών ήσαν ελληνικές μέχρι του Ε' αιώνα, ίσως και αργότερα. Τούτο αποκαλύφθηκε στις ανασκαφές που έφεραν σε φως τα ερείπια της Συναγωγής της Έλχε (περιοχής Αλικάντης). Μιλώντας σχετικά για τις ανασκαφές αυτές στο Μπυλλετέν Ισπανίκ (1907, σελ. 120), ο Ε. Αλμπρεχτίνι γράφει πως είναι αξιοσημείωτες γιατί μαρτυρούν πως οι Εβραίοι επέδειχναν με περηφάνεια τη σοφία τους, κι' αυτό

Χειρόγραφο με οδηγίες για τον εορτασμό του Πάσχα στη γραικο - ιουδαϊκή - ελληνική γλώσσα (ρωμανιώτικη) γραμμένη με εβραϊκούς χαρακτήρες. (Γιάννινα, δωρεά Εστρέας Κοφινά - Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος).

ήταν ένας τρόπος αντιδράσεως εναντίον στη βαρβαρότητα που θριάμβευε κάτω απ' το λατινικό βερνίκι.

Παντού οι Εβραίοι έμειναν πιστοί στην Ανατολή, στην πνευματική πατρίδα τους, αλλά την πίστη αυτή την εκδήλωναν όχι με την εβραϊκή, αλλά με την ελληνική γλώσσα που χρησιμοποίησαν σαν όπλο για τον αγώνα τους κατά της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Στην Παλαιστίνη, τα τελευταία αρχαιολογικά ευρήματα επιβεβαίωσαν τα κείμενα. Αρκεί ν' αναφέρουμε τις ελληνικές επιγραφές των αρχαίων Συναγωγών της Δούρας, του Μπεθ Άλφα, του Τζεράς, του Έλ Αμμέχ, του Σέ'ιχ Αμπρέκ.

Οι ιεροδιδασκαλοί λέγαν ότι είναι προτιμότερο να προσεύχεται κανείς ελληνικά παρά να μην προσεύχεται καθόλου (Σοτά VII, 1).

Στο τέλος του Δ' αιώνα η ραββινική διδασκαλία γινόταν -τουλάχιστο μερικά- στην ελληνική, καθώς μαρτυρεί ο Ιερώνυμος Si quando certis - diebus traditiones suas exponunt, discipulis suis solent dicere: Οι σοφοί δευτεροϋούν (επιστ. 121 ad Algasiam 10).

Στο τέλος του Β' αιώνα, ο Ραμππύ Γεουδά Ανασή, εγγονός του Ραμππύ Γαμλιέλ Β', προικισμένος μ' ελληνολατινική μόρφωση, προσπάθησε να καταργήσει την αραμαϊκή και να περιορίσει μονάχα σε δυο τις μιλούμενες στην Παλαιστίνη γλώσσες: στην εβραϊκή και στην ελληνική (Μπ. Στοά 49β. Μπ. Καμά 82β).

Ωρισμένοι ιεροδιδασκαλοί ήσαν εναντίον της ελληνικής μορφώσεως, αλλά όχι και της ελληνικής γλώσσας που έπρεπε να χρησιμοποιείται σαν μέσο ομιλίας. (Μπ. Καμά 82β: «Άλλο είναι η ελληνική γλώσσα, κι' άλλο η ελληνική μόρφωση»).

Η ταλμουδική παράδοση αναφέρει πως στο σπίτι του Φαμπάν Γαμλιέλ, πεντακόσιοι νέοι σπουδάζαν την Τορά (την Πεντάτευχο) και πεντακόσιοι άλλοι την ελληνική σοφία (Σοτά 49β. Μπ. Καμά 83α). Τούτο αντικαθρεπτίζει την άποψη της μορφωμένης Διασποράς που υπεργαμίζε τη σχέση της βιβλικής Αποκαλύψεως και της διδασκαλίας των Ελλήνων σοφών, ακούσιων μαθητών του Μωΐση, όπως λέγει ο Ιώσηπος στο «Κατ' Απίωνος β'» (281).

Ο Ραμπή Αμπαχού παραδεχόταν ότι τα κορίτσια έπρεπε να μάθουν τα ελληνικά, «γιατί τούτο είναι στολίδι για το πνεύμα τους» (Σοτά ΙΧ, 13).

Οι ιεροδιδάσκαλοι είχαν πλήρη εμπιστοσύνη στις θρησκευτικές πεποιθήσεις των Εβραίων και συνιστούσαν το διάβασμα των συγγραμμάτων των Αρχαίων Ελλήνων. Αυτήν την έννοια έχει η φράση: «το διάβασμα του Ομήρου είναι τόσο αβλαβές, όσο και το διάβασμα μιας απλής επιστολής», που συναντούμε στο «Σανεδρίν» (Χ, 14).

Ο Ιερώνυμος αναφέρει (Praez in Dan) ότι ο ραββίνος που του δίδαξε τη σημαντική φιλολογία γνώριζε, εκτός από τα εβραϊκά και τα αραμαϊκά, τα ελληνικά και τα λατινικά.

Βρίσκομε στο Ταλμούδ (Μεγκιλά, Κιντουσίν) ωραία λογοπαίγνια πάνω σε λέξεις ελληνικές και εβραϊκές, με την ευκαιρία της μεταφράσεως της Βίβλου του Ακύλα.

Στην Αλεξάνδρεια

Η αφομοίωση της ελληνικής παιδείας απ' τους Εβραίους έφτασε στο ζενίθ στην Αλεξάνδρεια τους πρώτους αιώνες π. και μ.Χ., κι η φιλολογική παραγωγή τους υπήρξε πλουσιότατη. Έτεινε να κάνει ένα amalgama από τον Ιουδαϊσμό με το ελληνικό πνεύμα.

Ο Εβραίος Δημήτριος, σύγχρονος του Πτολεμαίου Β' έγραψε μιαν ιστορία των Εβραίων βασιλέων. Ο Αρταπάνος (Β' αιώνα π.Χ.) πραγματεύτηκε το ίδιο θέμα και το έργο του χρησιμοποιήθηκε για πηγή στον Ιώσηπο. Ο Αριστόβουλος, περπατητικός φιλόσοφος, προσπάθησε ν' αποδείξει ότι οι Έλληνες ποιητές και φιλόσοφοι χρωστούσαν πολλά στη Βίβλο. Ο Φίλων, ο πιο χαρακτηριστικός εκπρόσωπος του εβραϊκού ελληνισμού (σύγχρονος του Ιησού Χριστού), μας άφησε σοβαρά φιλοσοφικά έργα. Άντλησε σε τρεις πηγές: στη Βίβλο, στην ελληνική φιλοσοφία και στις λαϊκές εβραϊκές θρησκευτικές δοξασίες. Συσχέτισε τις πλατωνικές, στωϊκές, πυθαγορικές και γνωστικές ιδέες με τον εβραϊκό μονοθεϊσμό.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας που γράψαν ελληνικά, ο ιστορικός Φλάβιος Ιώσηπος που ήταν Ιουδαίος στρατηγός, οι «Εβδομήκοντα» μεταφραστές της Βίβλου κλπ. ολοκληρώνουν την θαυμάσια εικόνα της στενότητας των πνευματικών σχέσεων μεταξύ ελληνισμού και εβραϊσμού στην αρχαιότητα.

Η αφετηρία της πνευματικής ελληνο - εβραϊκής επαφής

Πολλοί πιστεύουν ότι οι πρώτες πνευματικές επαφές μεταξύ Ελλήνων και Ιουδαίων στην αρχαιότητα είχαν σαν αφετηρία την εκστρατεία του Μεγάλου

Αλεξάνδρου στην Ασία. Τούτο δεν είναι σωστό. Τ' αρχαία κείμενα ρίχνουν άφθονο φως στον τομέα αυτό της ιστορίας. Η Βίβλος (Γένεσις 10, 2-4) αναφέρει τη λέξη «Γιαβάν» που εκφράζει «Ελλάδα», από τη λέξη Ιωνία και αναφέρεται ίσως στις ελληνικές αποικίες της Μικράς Ασίας. Εβραίοι εγκατεστάθηκαν από τη βαθειά αρχαιότητα στην Ιωνία και διετήρησαν τη θρησκεία τους και την επαφή τους με την μητέρα πατρίδα.

Πολύ πριν από την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ασία οι Ιουδαίοι είχαν αντλήσει αχόρτατα στην πηγή της ελληνικής σοφίας. Ο Ιώσηπος μας δίνει σχετικά (Κατ. Απ. Α', 176 και συνέχεια) τις παρακάτω ενδιαφέρουσες πληροφορίες:

«Ο Κλέαρχος, μαθητής του Αριστοτέλη κι' απ' τους καλούς περπατητικούς φιλοσόφους, αναφέρει στο βιβλίο του «Περί ύπνου», τα έξης που είπεν ο Αριστοτέλης για κάποιον Ιουδαίο: Αν θάθελα να πω περισσότερα, θα πήγαινε πολύ. Όσα όμως δείχνουν κάτι το αξιοπερίεργο και το φιλοσοφικό που είχε πάνω του εκείνος ο άνθρωπος, δεν θάταν άσχημο να τ' αναφέρουμε. Ξαίρε όμως καλά, Υπεροχίδη, πως αυτά που θα σου πω θα σου φανούν σαν όνειρο. Πρώτα-πρώτα, σύμφωνα με τους ρητορικούς κανόνες, ας πούμε για το γένος του. Είναι Ιουδαίος, απ' τη Κοίλη Συρία. Κι αυτοί εκεί είναι απόγονοι των Ινδών φιλοσόφων. Και τους φιλοσόφους οι Ινδοί, καθώς λένε, τους ονομάζουν Καλανούς (απ' το γυμνοσοφιστή Καλανό) κι οι Σύροι, Ιουδαίους, από τ' όνομα του τόπου τους. Γιατί ο τόπος που κατοικούν λέγεται Ιουδαία και τ' όνομα της πόλης τους είναι πάρα πολύ δύσκολο. Τη λένε Ιερουσαλήμ. Αυτός λοιπόν ο άνθρωπος σχετιζόταν με πολλούς και κατέβαινε απ' το εσωτερικό στην παραλία κι' ήταν Έλληνας όχι μονάχα στη γλώσσα, αλλά και στην ψυχή. Και καθώς βρισκόμασταν εμείς τότε στην Ασία, σχετίστηκε και με μας και με μερικούς άλλους γραμματισμένους, προσπαθώντας να μάθη κάτι από τη μόρφωσή τους. Μα έτσι, καθώς είχε πιάσει φίλεις με πολλούς διανοούμενους, εκείνος μάλλον τους έδινε από τη δίκη του τη μόρφωση».

Και διπλωματικές επαφές

Οι επαφές μεταξύ Ελλήνων και Εβραίων επεξετάθηκαν και στο διπλωματικό τομέα. Το βιβλίο «Μακκαβαίων Α'» (κεφ. 12) μας διέσωσε τα κείμενα επιστολών που αντάλλαξαν ο Αρχιερέας Ιωνάθαν με τον Άρειο, βασιλιά της Σπάρτης, στις οποίες αναφέρεται ότι «ευρέθη εν γραφή περί τι των Σπαρτιατών και Ιουδαίων ότι εισίν αδελφοί και ότι εισίν εκ γένους Αβραάμ» (επιστολή του Άρειου) και «Ιωνάθαν αρχιερέως και η γερουσία του Έθνους και οι ιερείς και ο λοιπός δήμος των Ιουδαίων Σπαρτιάταις τοις αδελφοίς χαίρεισιν» (επιστολή του Ιωνάθαν).

Με τις παραπάνω επιστολές η Σπάρτη και η Ιερουσαλήμ συνήψαν εκείνο που λέμε σήμερα «σύμφωνο φιλίας και αμοιβαίας βοήθειας».

Στο ίδιο βιβλίο (κεφ. 16) αναφέρεται η ανανέωση του συμφώνου με τον αρχιερέα Σίμωνα.

[Ο Μπαρούχ Ι. Σιμπή υπήρξε διαπρεπής μελετητής και συγγραφέας. Το παραπάνω απόσπασμα είναι από το βιβλίο του «Φλεγόμενη Βάτος», (Εκδόσεις «Δωδώνη» 1968). Το συγκεκριμένο βιβλίο αποτελεί σημαντική εισαγωγή στην Ιουδαϊκή σκέψη εξεταζόμενη από πολλές πλευρές].

Εβραϊκή κατακόμβη με ελληνικές επιγραφές

Εβραϊκή κατακόμβη με ελληνικές επιγραφές ανακαλύφθηκε στη Βενόζα της Ιταλίας, περίπου 180 μίλια νοτιοανατολικά της Ρώμης. Όπως αναφέρει η εφημερίδα «New York Times» αυτό που προκαλεί μεγάλη εντύπωση είναι ότι οι επιγραφές σε όλους τους τάφους που έχουν βρεθεί μέχρι τώρα είναι ελληνικές, ενώ υπάρχουν ελάχιστα εβραϊκά. Ακόμα και όταν χρησιμοποιούνται εβραϊκοί χαρακτήρες, οι λέξεις που σχηματίζονται είναι ελληνικές ή λατινικές.

«Μακεδονία» (16/5/2003)

Διαχρονικής Εμβέλειας Κήρυγμα Ανεξιθρησκείας σε δύο πολυσήμαντα έγγραφα του 1861:

του Μητροπολίτη Κέρκυρας Αθανασίου Πολίτη
και του Μεγάλου Ραβίνου Τεργέστης

Του κ. ΣΠΥΡΟΥ ΔΗΜ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ

Πολυσήμαντη υπερέχουσα φυσιογνωμία στα χρόνια του αγγλικού προτεκτοράτου των Επτανήσων υπήρξε ο Μητροπολίτης Κερκύρας Αθανάσιος Πολίτης, ο οποίος ευτύχησε να δοξολογήσει την Ένωση των νησιών με την Ελλάδα στα 1864¹. Με την ευρύτατη θρησκευτική, εκκλησιαστική και πολιτικο-κοινωνική ζωή και δράση του στα χρόνια της λεγόμενης αγγλικής «Προστασίας», 1815-1864, αναδείχθηκε σε κορυφαίο εκκλησιαστικό και κοινωνικό - πολιτικό παράγοντα και ανάμεσα στα, προς τούτο, πολλά τεκμήρια συγκαταριθμείται και ποιμαντική - παραινετική εγκύκλιός του, που εξέδωσε στις 13 Μαΐου 1861².

Αφορμή γι' αυτή την εγκύκλιο, ήταν, κατά τη μαρτυρία του, τα «αποτήματα», οι εξυβρίσεις και οι ενοχλήσεις, που διέπραξαν, τότε, Κερκυραίοι νέοι, με κίνητρα την αμάθειά τους και την έλλειψη ανατροφής, κατά των Ισραηλιτών του νησιού και οι βλάβες, που προξένησαν στο Ισραηλιτικό της πόλης νεκροταφείο. Εκφράζοντας ο Μητροπολίτης γι' αυτά «την άκραν λύπη» του διατυπώνει άκρως υψηλόφρονες χριστιανικές αρχές με διαχρονική τη σημασία

και εμβέλειά τους, που τον αναδεικνύουν άξιο της Ορθοδοξίας ποιμέναρχη. Αυτές οι αρχές, κατά την εγκύκλιο του Μητροπολίτη, ήταν: Οι Ισραηλίτες της Κέρκυρας «είναι χωρίς αντιλογίαν Έλληνες», εγκατεστημένοι στο νησί από αιώνες, γεννημένοι και αναθρεμμένοι στην Κέρκυρα. Κανένας, εκτός τον καρδιο-

Η εγκύκλιος του Μητροπολίτη Κερκύρας, το 1861.

γνώστη Θεό, δεν είναι κριτής της συνείδησης των αλλοθρήσκων. Στις «χτηνώδεις» πράξεις κατά των Ισραηλιτών αντιπαράτασσε τη χριστιανική αγάπη. Η Ορθόδοξη Εκκλησία πάντοτε απεκήρυξε τη μισαλλοδοξία και διακήρυξε την ανεξιθρησκεία. Ο Θεός εποίησε όλους «εξ ενός αίματος» και όλοι από τη φύση είναι «α-

δελφοί», ανεξάρτητα από τη θρησκεία, την οποία προσβύουν και από το έθνος, στο οποίο ανήκουν. Τέλος, η Μητροπολιτική εγκύκλιος επιλέγει ότι, αν δεν σταματήσουν τέτοιες κατά των Ισραηλιτών δραστηριότητες των χριστιανών Κερκυραίων νέων, θα επιβληθούν σ' αυτούς αυστηρότατα εκκλησιαστικά επιτίμια και ταυτόχρονα προτρέπει δασκάλους, ιερείς και γονείς να συμβουλεύουν τους νέους σε αποφυγή αντιευαγγελικών και αντιχριστιανικών πράξεων κατά ετεροδόξων.

Η πολυσήμαντη αυτή ποιμαντική και παραινετική εγκύκλιος του Μητροπολίτη Κερκύρας Αθαν. Πολίτη είχε θετική και ευγνώμονα την ανταπόκρισή της σε απαντητική επιστολή προς αυτόν του Καθηγητή Μάρκου Τεντέσκη, Μεγάλου Ραβίνου εις «Τριέστε» μιας των πολυαριθμότερων και περιβλέπτων Ισραηλιτικών Κοινοτήτων της Ιταλίας³. Σ' αυτή ο Μέγας Ραβίνος της Τεργέστης: Διακηρύσσει τα αισθήματα «αγάπης» και «αδελφικότητας» του Μητροπολίτη, αποκαλώντας τον «αληθινόν απόστολον των αιώνων και ακλονήτων» χριστιανικών αρχών». Χαρακτηρίζει την Μητροπολιτική εγκύκλιο «έργον αξιόμισθον και άγιον». Επισημαίνει ότι με σύνεση, φρόνηση και γλυκύτητα ο Μητροπολίτης «επάσχισε» να καταρρίψει παλαιές προλήψεις, οι οποίες εχωρίζανε «αδελφόν από αδελφόν» και εμψυχώνανε «τες αδελφοκτονίες». Εύχεται η ανθρωπίνη καρδιά να καθαριστεί «από την λέπρα των χαμερπών παθών» και να εκλείψουν «τα μεσαιωνικά φρικώδη φαντάσματα». Διαβεβαιώνει τον Μητροπολίτη για την «εκ βαθέων» συγκίνηση όλων των Ισραηλιτών, στο όνομα των οποίων εκφράζει «την πλέον ειλικρινή και πλέον εγκαρδιακήν ευγνωμοσύνην» παρακαλώντας τον Θεόν να τον ανταμείψει για «το αγιότατον έργον του». Τέλος, επιλέγει με την ευχή: ο λόγος του Πανιερωτάτου «να δώση την ώθησιν εις μίαν συνανοχήν μεταξύ θρησκειών», οι οποίες τόσους αιώνες κατατρέχονται και μισούνται ανάμεσά τους και να τις «φιλιόση» για μεγαλύτερη δόξα του Θεού και τιμή της ανθρωπότητας.

Τόσο η εγκύκλιος του Μητροπολίτη Κερκύρας Αθ. Πολίτη, όσο και η απαντητική του Μεγάλου Ραβίνου της Τεργέστης έτυχαν σχεδόν αμέσως ευρείας δημοσιεύσεως. Με ημερομηνία 22 Ιουνίου 1861, με τις εγκυκλίους αυτές ασχολούνται: η Εφημερίδα «Ο Λύχνος» του Ανδρέα Λασκαράτου⁴ και η εφημερίδα «Φωνή του Ιονίου και Ρήγας» του Κωνστ. Λομβάρδου⁵. Ο Λασκαράτος στην εφημερίδα του, δηλώνοντας ότι ξανατυπώνει την εγκύκλιο του Μητροπολίτη την χαρακτηρίζει «άξια προσοχής και μελέτης», διατυπώνοντας ταυτόχρονα και την ευχή και «άλλοι Αρχιερείς και ιε-

ρείς να μιμηθούν το παράδειγμα του Αρχιερέως», ενώ, σε επόμενο φύλλο της αυτής εφημερίδας του⁶ ο Λασκαράτος, σε αναφορά του στην απαντητική επιστολή του Μεγάλου Ραβίνου Τεργέστης, κατηγορεί τους γονείς, που «εμπνεύσανε παιδιόθεν το μίσος» κατά των Ισραηλιτών και τις Κυβερνήσεις, που κολακεύοντας «τα χτηνώδη ενστίγματα του όχλου» αρνούνται στους Ισραηλίτες την ισότητα και πολιτικά δικαιώματα, διαβεβαιώνει ότι ο 19ος αιώνας «θέλει κρημνίσει τες αντιευαγγελικές ολέθριες προλήψεις μας» και καταγγέλλει τον πάπα «το μέγα κείνο Κουβαριαστήρι της θρησκευτικής αγυρτείας, των αντιχρίστων δεισδαίμονιών και προλήψεων», που είναι και ο αρχηγός εκείνων, που αρπάζανε τα παιδιά των πλουσίων Ισραηλιτών για να αρπάξουν, έπειτα, τις πλούσιες περιουσίες τους.

Εκτός από την Εφημερίδα του Λασκαράτου με την εγκύκλιο του Μητροπολίτη Κερκύρας ασχολήθηκε, σχεδόν αμέσως με αυτή⁷ και η εφημερίδα - αποκλειστικό δημοσιογραφικό όργανο του Κων. Λομβάρδου, «Φωνή του Ιονίου και Ρήγας». Στο δημοσίευμα χαρακτηρίζει μεν αυτή την εγκύκλιο «παραινετική» και «πλήρη αισθημάτων χριστιανής αγάπης και ανεξίτητης κείας», η οποία «πάντοτε εκόσμησε τον ορθόδοξον κλήρον της Ανατολής», όμως, παρά ταύτα, έμμεσα, αλλά σαφέστατα: διατυπώνει την υποψία και αφήνει ανοικτές αιχμές, τονίζοντας αρχικά την πίστη της ότι οι Ισραηλίτες της Κέρκυρας διέπραξαν «τα ατοπήματα» κατά των ομοθρήσκων τους κατά μίμηση παραπλήσιων γεγονότων, άλλοτε, στη Σύρο, που διαπράχθηκαν από παπιστές και που από τις γαλλικές κληρικές εφημερίδες αποδόθηκαν στη μισαλλοδοξία των Ελλήνων για να αρνηθεί αυτή την πίστη της, σε συνέχεια, μετά την Μητροπολιτική εγκύκλιο και τις αποδείξεις για τα γεγονότα, που παρέχει αυτή και για να καταλήξει σε καινούργια, σαφέστατη και αυτή, αιχμή κατά των Εβραίων, προτρέποντας τον αρχιεπίσκοπο και την Ισραηλιτική Κοινότητα της Κέρκυρας να εκπληρώσουν καθήκον, καλώντας τους ομοθρήσκους τους να προσέχουν περισσότερο, όταν γράφουν σε εφημερίδες.

Ενάντια στις θέσεις και στα σχόλια αυτά της εφημερίδας «Φωνή του Ιονίου και ο Ρήγας», κύριου, αν μη και αποκλειστικού, δημοσιογραφικού οργάνου του Κων. Λομβάρδου αντεπεξέρχεται ο Ανδ. Λασκαράτος με την εφημερίδα του «Ο Λύχνος»⁸. Επισημαίνει σχετικά: η υποδοχή, της οποίας έτυχε η Αρχιερατική εγκύκλιος από πάντα νοήμονα, συνετό και τίμιο άνθρωπο «έφερε εις αμχανίαν τον ασυνείδητον εκείνον οχλοκόλακα Τσαρλατάνον Ζακύνθου (σ. σ. Κ. Λομβάρδο), ο οποίος τόλμησε να επαινέσει «τες χτηνώδεις πράξεις

του ύστερου όχλου των Νησιών μας» και «να τις επιψύχωση εναντίον εις τους δυστυχείς κατατρεγμένους Ισραηλίτας», κρίνοντας ότι με τα σχόλιά της η εφημερίδα του Λομβάρδου, μη μπορώντας να παραβλέψει την αρχιερατική εγκύκλιο, τη σχολιάζει «μια ζεστή και μια κρύα». Σε νεώτερο ακόμη φύλλο της εφημερίδας του ο Λασκαράτος⁹, επισημαίνοντας ότι κάθε άνθρωπος ευαίσθητος και ευσυνειδήτος» αποδοκιμάζει «τα χτηνώδη ατοπήματα» κατά των Ισραηλιτών και «κατά κεκοιμημένων» ένας μόνο «αδιάντροπος καιρο-

σκόπος, ο Τσαρλατάνος της Ζακύνθου¹⁰» ετόλμησε να τα υπερασπιστεί, σκεπάζοντας «τους χτηνώδεις εκείνους άτακτους», διατυπώνοντας υποψίες ότι οι Ισραηλίτες του νησιού τα διέπραξαν για να συμπληρώσει ότι «εμείς αγαπάμε τους Ισραηλίτες», ενώ σε άλλες σελίδες της εφημερίδας του¹¹ καταλήγει: «πρωτ' απ' όλα οι παλεούθεν αποκαταστημένοι Ισραηλίτες στον τόπο μας είναι πλέον στον τόπο τους, όχι μόνον, αλλά δεν είναι Ισραηλίτες παρά μόνον κατά την θρησκείαν, κατά το γένος είναι Έλληνες».

ΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ - ΕΓΚΥΚΛΙΟΙ

1. Του Μητροπολίτη Κερκυρας Αθαν. Πολίτη

Αθανάσιος Ελέει Θεού Μητροπολίτης της Αγιοτάτης Μητροπόλεως Κερκυρας*

Με άκραν μας λύπη ακούομεν ότι τινές ανόητοι νέοι, από αμείβειαν και έλλειψην ανατροφής βεβαίως κινούμενοι, δεν απολείπουν να ενοχλούν τους Ισραηλίτας, βλέποντες αυτούς με έργα και λόγια, ως και εις αυτάς τας επικηδείους εκφοράς των και μάλιστα πληροφωρήθημεν ότι εις τες ύστερες ημέρες του απερασμένου Απριλίου τινές εμφάντες εις το νεκροταφείον αυτών έπραξαν ατοπήματα και εξυβρίσεις.

Οι Ισραηλίται, οι οποίοι τώρα πλέον από αιώνες είναι αποκαταστημένοι στην Κέρκυρα, οι οποίοι μεταξύ μας γεννώνται και ανατρέφονται και συζούν με εμάς και συναναστρέφονται και συνεμπορεύονται, και συμπολιτεύονται, είναι χωρίς αντιλογίαν Έλληνες Κερκυραίοι μόλον οπου στερούνται τα πολιτικά δικαιώματα τα οποία απολαμβάνουν οι κατοικοῦντες την ελεύθερον και ορθόδοξην Ελλάδα Ισραηλίται. Όλοι γνωρίζουμε με πόσην φιλανθρωπίαν των εις την Συρίαν παθόντων χριστιανών, συνεισφέροντες αυτοπροαιρέτως και προθύμως σημαντικόν ποσόν δια να τους βοηθήσουν και περιβάλουν. Διατί λοιπόν τόσο μίσος και αποστροφή εναντίον τους; Επειδή τάχα δεν πιστεύουνε σαν εμάς; Αλλά ποιός μας έκαμε κριτάς της συνειδήσεως των αλλοθροσκών;

Τούτο εις μόνον τον καρδιογνώστην Θεόν ανήκει, και κάθε άνθρωπος εις μόνον τον Θεόν χρεοστεί να δώση λόγον της πίστεώς του.

Αι κατά των Ισραηλιτών χτηνώδεις και απάνθρωποι πράξεις εναντιώνονται όλως διόλου στην πίστην του Χριστού, ο οποίος μας επαράγγειλε ν' αγαπούμε όλους τους ανθρώπους, όχι μόνον τους φίλους, αλλά και τους εχθρούς «Αγαπάτε τους εχθρούς υμών, ευλογείτε τους καταρωμένους υμάς, καλώς ποιείτε τους μισούντας υμάς και προσέυχεσθε υπέρ των ενοχλούντων υμάς και διωκόντων υμάς» όπως γέ-

νησθε υιοί του πατρός υμών του εν τοις Ουρανοίς ότι τον ήλιον αυτού ανατέλλει επί πονηρούς και αγαθούς και βρέχει επί δικαίους και αδίκους» (Ματθ. Ε', 45-45).

Η αμώμητος ημών Εκκλησία, η όντως αληθής και ορθόδοξος, εχρημάτισεν εν παντί καιρώ τύπος και υπογραμμός ανεξιθρησκείας, και πάντοτε επεδόκιμασε και απεκηρύξε την μισαλλοθρησκείαν, διδάσκουσα τους πιστούς να είναι αγαθοί και οικτιρόμενοι εις όλους εν γένει τους ανθρώπους διότι, κατά τας πράξεις των Αποστόλων (ιζ' 26) «ο Θεός εποίησεν εξ ενός αίματος παν έθνος ανθρώπων κατοικούν εις παν πρόσωπον της γης» έπειτα όθεν ότι όλοι οι άνθρωποι, ως πλάσματα του μόνου Θεού, και από έναν και τον αυτόν άνθρωπον καταγόμενοι, είμεθα ανάμεσά μας δια την ομοιότητα της φύσεως αδελφοί, και δια τούτο χρεωστοῦμε να αγαπούμε και να βοηθούμε κάθε άνθρωπον οποιωδηποτε θρησκείας και οποιουδήποτε έθνους και αν είναι.

Δια τούτο, δια να μην, εξαιτίας ολίγων τινών απονενόμενων νέων, μεμφθῇ και κατηγορηθῇ ἡ ὅλη κοινωνία των Κερκυραίων, οι οποίοι κατά την διδασκαλίαν της αγιοτάτης μητρος αυτών ορθόδοξου Εκκλησίας διεκρίθησαν πάντοτε δια την φιλανθρωπίαν και ανεξιθρησκείαν των, χρεωστοῦμεν όλοι να φιλοτιμηθούμε και να συμπράξουμε δια να μη πλέον επαναληφθῶσι παρόμοια μισαί πράγματα. Και ιδόν επιταλοῦμεν την βοήθειαν του Αγίου Πνεύματος, αρχιερατικῶς διορίζομεν ότι, οι τοιοῦτοι άτακτοι νέοι να πάθουν από τώρα ν' εμπρός τέτοιας αντεναγγελικῆς και αντιχριστιανικῆς πράξεις, και να μην ενοχλούν σε κανέναν τρόπον τους Ισραηλίτας ή άλλους ετεροδόξους αλλεως θέλει καθυποβληθῶν εις ανστηρότατα εκκλησιαστικά επιτίμια, ως παραβάται της μεγάλης και αρχάντου εντολής του Θεού.

«Αγαπήσεις τον πλησίον σου ως σεαυτόν». Προτρέπομεν δε θερμῶς τους σεβασμίους ιερείς και πνευματικούς πατέρας, τους γονεῖς και τους διδασκάλους, να νοιηθεῖν και να συμβουλεύουν, οι μεν τα πνευματικά τέκνα, οι δε τους υιούς των, οι άλλοι τους μαθητές των να απέχουν από παρομους απάνθρωπες πράξεις, με τες οποίες παραβαίνοντας την εντολήν του Θεού κáμινουν μεγάλην αμαρτίαν, και σιγῶν επάνω τους την θείαν οργήν.

Εκ του Αρχιεπισκοπείου Κερκυρας
Τη 13 Μαΐου 1861

Αθανάσιος
Μητροπολίτης Κερκυρας

*Βλ. Ο Λύχνος, Εφημερίδα οικογενειακή, εξαμηνία 3^η, Αριθ. 27^{ης}, Κεφαλληνία 22 Ιουνίου 1861, στα Ανδρέα Λασκαράτου Απαντα, εισαγωγή - σημειώσεις - γλωσσάριο - κριτική ανθολογία, βιβλιογραφία Αλέκου Γ. Παπαγεωργίου, τόμος τρίτος. Ανέκδοτα και σκόρπια ποιήματα και πεζά - «Ο Λύχνος», Αθήνα 1959, σ.σ. 340-341. Στη σημ. 1 της σ. 341 ο Λασκαράτος σημειώνει: «Είδοποιούμεν ότι, την παρούσαν Εγκύκλιον, προτού την δώσωμεν εις τον τύπον την εκθαλασμένην από κάθε λογιωτατιστικό πον ήθελε την καταστήση δυσκατάληπτην», προσαρμόζοντάς την στο δικό του γλωσσικό ιδίωμα.

2. Του Μεγάλου Ραβίνου Τεργέστης

Ο Μέγας Ραβίνος της Ισραηλιτικής Κοινότητας εις Τριέστε προς τον Πανιερώτατον Μητροπολίτην Κορφών ** (Μετάφραση)

Πανιερώτατε. Μου παρουσιάσθη τούτες τες ημέρες δημοσιευμένη στις Εφημερίδες η μετάφραση της Εγκυκλίου της Πανιερότητος Σας. Τα ευγενικά και γενναία αισθήματα αγάπης και αδελφικότητας οπου εις αυτήν εμπεριέχονται έκαμαν εις την ψυχήν μου την πλέα ζωηρήν εντύπωσιν. επειδή δι' αυτών ξανοίγω εις την Πανιερότητά Σας έναν αληθινόν απόστολον των αιώνιων και ακλονίτων εκείνων αρχών της αγάπης, τας οποίας επαγγελλόμεθα και εμείς οι Ισραηλίτες.

Με την ρηθείσαν Εγκυκλίον Σας, Πανιερώτατε, επράξετε έργον αξιόμισθον και άγιον δια το οποίον, είμαι βέβαιος, απολαύσετε τους επαίνους των νοημόνων και τιμίον ανθρώπων, όχι μόνον της θρησκείας Σας, αλλά και όλων των θρησκειών. Οι νοήμονες και τίμιοι κάθε θρησκείας πρέπει να ιδανε με ζωηρήν ευχαρίστησιν πως η Πανιερότητά Σας με όλην την συνέσιν, με όλην την φρόνησιν, με την αγιοτέραν αγάπην του πλησίον και με την γλυκύτητα του λόγου, επάσχισε να ρήψη τες παλαιές εκείνες πρόληψεις όπου εχωρίσανε αδελφόν από αδελφόν εις τον κόλπον της ανθρωπότητος, εκείνες τες σκουριασμένες ανόητες αντιπάθειες όπου τώρα τόσους αιώνες εκριάνανε τες καρδιές κ' εμψυχόσαν τες αδελφοχτονίες. Αμποτε δια των αγγελικών εκείνων λόγων Σας η καρδιά των ανθρώπων να καθαρισθή από τη λέπρα των χαμερπών παθών, να ανοιχθή εις τες ενεργητικές ακτίνες της σημερινής εξευγενίσεως και έτσι, να εκλείψουν τα μεσαιωνικά φρικώδη φαντάσματα, δια να λάβουν τον τόπο τους οι

Άγγελοι της ειρήνης και της αγάπης.

Πανιερώτατε. Η ανάγνωση της αγαπητής εκείνης Εγκυκλίου Σας συγκινεί βαθώς όλους τους εδώ αδελφούς μου Ισραηλίτας και τους ενθυμίζει τα ειρηνικά και γενναία λόγια τόσων άλλων Χριστιανών παλαιών και νέων, οι οποίοι σε διάφορες εποχές εστάθησαν αληθώς ευεργέτες μας, γλιτώνοντες πολλούς Ισραηλίτας από την τυφλή λύσσα του φανατισμού και υπερασπίζοντες μας με την αφθεντία του λόγου τους και με τα φώτα του πνεύματος τους.

Εν ονόματι όθεν των ειρημένων Ισραηλιτών όλων, ως Μέγας Ραβίνος μιας των πολυαριθμοτέρων και περιβλέπτων Ισραηλιτικών Κοινοτήτων της Ιταλίας, ιδού εκτελώ το ιερόν και ευχάριστον εις εμέ χρέος μου, εκφράζοντάς Σας την πλέον ειλικρινή και πλέον εγκαρδιακήν ευγνωμοσύνην, βεβαιώνοντάς Σας, Πανιερώτατε, ότι όλοι εμείς παρακαλούμε θερμώς τον Θεόν, τον κοινόν πατέρα όλων των ανθρώπων, να Σας ανταμείψει δια το αγιότατον έργον Σας, το οποίον θέλει μείνει εγχαραγμένο βαθιά μέσα στες καρδιές μας, και μέσα στες καρδιές των παιδιών μας.

Αμποτε, Πανιερώτατε, ο αγγελικός λόγος Σας να δώση την ώθησιν εις μίαν συνανοχήν μεταξύ θρησκειών, οι οποίες κατά δυστυχίαν τώρα τόσους αιώνες κατατρέχονται και μισούνται ανάμεσά τους, και που ο αιώνας μας θέλει, φαίνεται, να ξανασυμβηθή και να φιλιόση, δια την μεγαλύτερην δόξαν του Θεού, και εις τιμήν ακόμη της ανθρωπότητας.

Μετά βαθείας υπολήψεως κτλ., κτλ.

Ο Καθηγητής ΜΑΡΚΟΣ ΤΕΝΤΕΣΚΗΣ
Μέγας Ραβίνος

[Ο κ. Σπ. Λουκάτος είναι Δρ. Ιστορικός]

** Βλ. Ο Λύχνος, Εφημερίδα οικογενειακή, Εξαμηνία 3η, Αριθ. 28ος. Κεφαλληνία 12 Ιουλίου 1861, στα Ανδρέα Λασκαράτου Απαντα, εισαγωγή κλπ. Αλέκου Γ. Παπαγεωργίου, τόμος τρίτος, Αθήνα 1959, σ.σ. 343-344.

Υποσημειώσεις:

1. Ο Αθ. Πολίτης, φοιτητής στην Ιόνιο Ακαδημία, στα 1837 ως προεβήτερος διορίστηκε Καθηγητής της Θεολογικής Σχολής της, διδάσκοντας Ιερά και Εκκλησιαστική Ιστορία και Ερμηνεία των Γραφών. Μητροπολίτης Κερκύρας εκλέχτηκε στις 29 Μαΐου 1848 από τον κλήρο του νησιού παμψηφεί και έκτοτε εργάστηκε με ζήλο και αυταπαύρηση για την Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα. Ευτύχησε ως Μητροπολίτης Κερκύρας να δοξολογήσει στο Ιόνιο Βουλευτήριο την Ένωση στις 24 Απριλίου 1863 και στις 21 Μαΐου 1864 να υποδεχτεί στο νησί τον ελληνικό στρατό και να προσφωνήσει τον αντιπρόσωπο της Ελλάδας Θρασύβουλο Ζούμη. Απεβίωσε στις 23 Απριλίου 1870 και οι πλέον εύλωτοι και αντάξιοι του χαρακτηρισμοί, που χαραχτήκαν στην επιτάφια πλάκα του είναι: «Ελλάδος κλέος Εθνισμού πρόμαχος αρετής τύπος».

2. Βλ. το κείμενο αυτής της εγκυκλίου στο τέλος αυτού του πονήματος, με αρ. 1.

3. Βλ. το κείμενο αυτής της επιστολής στο τέλος αυτού του πονήματος, με αριθ. 2.

4. Βλ. Απαντα Ανδ. Λασκαράτου, Εισαγωγή κλπ. Αλέκου Γ. Παπαγεωργίου, Αθήνα 1959, τόμ. Γ', εφημ. Ο Λύχνος, Κεφαλληνία 22 Ιουνίου 1861, αριθ. φύλ. 27, σ.σ. 339-340.

5. Βλ. εφημ. Φωνή του Ιουνίου και Ρήγας, έτος Β', εν Ζακύνθω την 22 Ιουνίου 1861, αριθ. φύλ. 58, σελ.4 στα Διάφορα.

6. Βλ., ό.π., σημ. 4, αριθ. φύλ. 28, Κεφαλληνία, 12 Ιουλίου 1861, σελ. 344.

7. Βλ. ό.π., στη σημ. με αριθμ. 5

8. Βλ. ό.π., στη σημ. με αριθ. 6, αρ. φύλ. 28, σελ. 345.

9. Βλ. ό.π., Απαντα, εφημ. ο Λύχνος, αριθ. 29, Κεφαλληνία 27 Ιουλίου 1861, σ.σ. 345-346.

10. Την εποχή αυτή η διαμάχη ανάμεσα στον Ανδ. Λασκαράτο και τον Κων. Λομβάρδο έχει ξεπεράσει τα όρια μιας ευπρεπούς και δεοντολογικής δημοσιογραφίας. Σχετικά έχω καταθέσει ανακοίνωση στο συνέδριο για τα 100 χρόνια από το θάνατο του Λασκαράτου, Οκτώβρη τ.έ.

11. Βλ. ό.π., στη σημ. με αρ. 9, σ.σ. 346-349.

Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών

Του ΔΑΝΙΗΛ Σ. ΑΛΧΑΝΑΤΗ

Αι σχέσεις Αθηναίων και Εβραίων χρονολογούνται από των προχριστιανικών χρόνων και δεν είναι δυνατόν να μη έζων Εβραίοι εις τας Αθήνας κατά τους χρόνους εκείνους αφού το 126 π.Χ. πρεσβεία του Αρχιερέως των Ιεροσολύμων **Υρκανού** επεσκέφθη τον Δήμον Αθηναίων επί άρχοντος **Αγαθοκλέους**, ο δε Δήμος εξέδωσε ψήφισμα προς τιμήν των, όπως αναφέρει ο Παπαρηγόπουλος εις την Ιστορίαν του Ελλ. Έθνους (Τομ. 2β, σελ. 33).

Αφίνοντες όμως προχριστιανικούς και τους πρώτους μετά Χριστόν αιώνας, διότι

η επακολουθήσασα μακροτάτη διακοπή καθιστά αναμφισβήτητον ότι τίποτε το κοινόν δεν υπάρχει μεταξύ των τότε εβραίων κατοίκων των Αθηνών και της σημερινής Ισραηλιτικής Κοινότητος αυτών, μέχρι των μέσων σχεδόν του 19ου αιώνος δεν φαίνεται από πουθενά υπήρχον εβραίοι εις τας Αθήνας. Ο Βενιαμίν Τουδέλας, εις την περιοδείαν του ανά το Ανατολικόν Κράτος, όπως τότε απεκαλείτο η Ελλάς, το 1176, ενώ σε όλες τις πόλεις αναφέρει τον αριθμόν και σε πολλές περιπτώσεις και τα ονόματα των εβραίων που εύρεν εις αυτάς, δια τας Αθήνας δεν γράφει.

Η απουσία των Εβραίων από την πρώτην πόλιν της συγχρόνου Ελλάδος πρέπει να αποδοθή σε δύο λόγους: Πρώτον εις το ότι κατά την εποχήν των μεγάλων μεταναστεύσεων των εβραίων, αι Αθήναι από των χρόνων του Ιουστινιανού, τον δον αιώνα, είχαν περιέλθει σε τελεία παρακμή, ώστε να θεωρούνται ως ασήμαντος επαρχιακή πολίχνη και όπως είναι φυσικόν οι εβραίοι ερχόμενοι στην Ελλάδα προτίμησαν τας πόλεις αι οποίαι είχαν σημασίαν και όχι την “άσημον επαρχιακήν πολίχνην των Αθηνών”. Δεύτερον ότι όπως γράφει ο Guillet κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας δύο πόλεις σ’ όλο το Τουρκικό Κράτος, αι Αθήναι και η Τραπεζούς διέτηρησαν το “προνόμιον” του αιωνίου αποκλεισμού των Ιουδαίων. Ο Τούρκος περιηγητής του 17ου αιώνος, Εβλιά Τσελεπής, περιοδεύει εις τας Αθήνας το 1645 και γράφει ότι στο Μοναστήρι της Καισαριανής για κάθε ξένο που πήγαινε “εκτός από Εβραίους” στρώναν πολυτελέστατα τραπέζια με ωραιότατα φαγητά. Αλλά νομίζω ότι εδώ ο Εβλιά Τσελεπής εννοεί μάλλον περιηγητές Εβραίους και δεν βρίσκει βάση η σκέψις ότι υ-

πήρχαν στας Αθήνας Εβραίοι. Έτσι λοιπόν στην Επανάσταση του 1821 δεν βρίσκουμε διόλου εβραίους στας Αθήνας.

Κατά τους Οθωνικούς χρόνους φαίνεται πιθανόν ότι ήλθαν ελάχιστοι ή τουλάχιστον συνήθως ευρίσκοντο εις τας Αθήνας εβραίοι ταξιδιώται από άλλας πόλεις, δι’ αυτό ευρίσκομεν ένα συμβόλαιο του συμβολαιογράφου Αθηνών Κοκκίδου, της 27 Μαρτίου 1843, με αριθμό 18999, με το οποίο η **Σοφία Ντε Μαρπονά** γνωστή στας Αθήνας ως **Δούκισσα της Πλακεντίας** κάμνει δωρεάν ενός οικοπέδου της 3000 μέτρων στην θέση Μπουμπουνίστρα των Αθηνών (διασταύρωσις των οδών Όθωνος και Αμαλίας) δια να κτισθή Συναγωγή προς χρήση των εν Αθήναις Ισραηλιτών. Η προφανής όμως έλλειψις Ισραηλιτών από τας Αθήνας φαίνεται και από το ότι ουδείς ενδιαφέρθη δια την δωρεάν αυτήν και το 1853 το συμβόλαιο ακυρώθηκε.

Μόλις μετά τη προσάρτησι των Ιονίων Νήσων στην Ελλάδα φαίνεται να ήλθαν απ’ εκεί μερικές οικογένειες εβραϊκές στις οποίες προσετέθηκαν και άλλες από τη Σμύρνη, μετά δε τη προσάρτησι της Θεσσαλίας ήλθαν και άλλες από την Θεσ-

σαλία. Στον πυρήνα αυτόν προσετέθησαν, το 1897, κατά την προσωρινή ανακατάληψη της Θεσσαλίας από τους Τούρκους, αρκετές εβραϊκές οικογένειες από τα Τρίκαλα και τη Λάρισα και τούτο γιατί αυτές επειδή είχαν εκδηλωθεί υπέρ της Ελλάδος προηγουμένως και εις βάρος της Τουρκίας και διέτρεχαν σοβαρό κίνδυνο από τους Τούρκους για τον λόγο αυτόν. Στις οικογένειες αυτές ονομάζουμε την οικογένεια **Σαμουηλίδη**, αργότερα διακεκριμένου δικηγόρου της Θεσσαλονίκης, την οικογένεια **Αλχανάτη** κ.ά.

Τότε άρχισε και μια τακτική ζωή εβραίων στις Αθήνας. Ένα μικρό δωμάτιο στην οδόν Καραϊσκάκη απετέλεσε την πρώτη Συναγωγή και ένα τμήμα στη Νοτιοανατολική άκρη του Α΄ Νεκροταφείου Αθηνών εχωρίσθη σε εβραϊκό νεκροταφείο. Ραββίνος και άλλο μόνιμο θρησκευτικό προσωπικό δεν υπήρχε ακόμη και τις λειτουργίες έκαμαν μόνοι των οι λαϊκοί εναλασσόμενοι στην αγνώση των προσευχών. Το 1901 όπως μαθαίνουμε από την Εφημερίδα "Ισραηλίτης Χρονογράφος", που εξέδιδετο τότε στην Κέρκυρα, άρχισε μια σοβαρότερη προσπάθεια για να ιδρυθή Κοινότης και να κτισθή Συναγωγή και Σχολείο, τα οποία επί τέλους κτίστηκαν στην οδόν Μελιδώνη, το 1905. Ήταν ένα καλό για την εποχή του διόροφο κτίριο

απλό αλλά νοικοκυρεμένο. Για τα απαιτούμενα χρήματα της οικοδομής έβγαλαν και ένα λαχειοφόρο δάνειο, από 3500 ομολογίες των 10 φράγκων, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου καλύφθηκε από τον μεγάλο Βαρόνο Ρότσιλντ. Στοπάνω πάτωμα του κτιρίου ήταν η Συναγωγή και στο ισόγειο το σχολείο και η κατοικία του Σαμιάς. Μια μικρή αυλή στο βάθος, χρησιμοποιείτο το Σουκότ για την κατασκευή της Σουκά και δύο δένδρα φοίνικες φυτεύθηκαν από τότε και έδιναν στο Κάλ το Λουλάβ κάθε χρόνο.

[Ο **Δανιήλ Σ. Αλχανάτης**, το γένος Γιεσουρούμ, γεννήθηκε στην Αθήνα το Σεπτέμβριο του 1908. Απεβίωσε το 1990. Δικηγόρος, διετέλεσε νομικός σύμβουλος Εβραϊκών Κοινοτήτων της Ελλάδος από το 1935 έως το 1942.

Υπήρξε επίσης:

– Πρόεδρος της Σιωνιστικής Ένωσης Νέων «Μαξ Νορδάου» της Αθήνας ('30-'36), μέλος του Δ.Σ. της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών ('36-'42), συνιδρυτής του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος και αντιπρόεδρος του Δ.Σ. ('45-'52), συνιδρυτής του Οργανισμού Περιθάλψεως και Αποκαταστάσεως Ισραηλιτών Ελλάδος (ΟΠΑΙΕ) και αντιπρόεδρος του Δ.Σ. ('49-'52), αντιπρόεδρος της Ένωσης Σιωνιστών Ελλάδος ('53-'65) και πρόεδρος της Ένωσης από το '65 και για πολλά χρόνια, αντιπρόεδρος του Εθνικού Εβραϊκού Κεφαλαίου στην Ελλάδα (KKL) από το '55 και πρόεδρος από το '65 και για πολλά χρόνια.

Διετέλεσε επίσης αντιπρόεδρος του «Συνδέσμου Φιλίας Ελλάς-Ισραήλ» και γεν. γραμματέας της Οργάνωσης «Μπενέ-Μπερίτ»].

MARTYRIA

Οι Εβραίοι των ΗΠΑ και η Ελλάδα

Στο βιβλίο του Γ. Μαλούχου, με τίτλο «Εγώ, ο Ιάκωβος», όπου περιλαμβάνονται συνεντεύξεις με τον πρ. **Αρχιεπίσκοπο Αμερικής κ.κ. Ιάκωβο**, αναφέρονται και τα εξής:

«Διαλύοντας ορισμένους μύθους για το εβραϊκό λόμπι στις ΗΠΑ, ο Ιάκωβος αναφέρεται αναλυτικά στις πολυεθνικές συνεργασίες και συμμαχίες, σε όλα τα επίπεδα που είχε κατά τη διάρκεια της αρχιεπισκοπίας του στις ΗΠΑ. Ανάμεσα στα άλλα για τις συνεργασίες αυτές με διάφορους θρησκευτικούς εκπροσώπους και λό-

μπις, αναφέρει και τα εξής:

Με τους Εβραίους προέκνυσαν οι καλές σχέσεις, και μια ένδειξη των καλών σχέσεων είναι, μεταξύ άλλων, και το ότι δεκαοκτώ εβραϊκής καταγωγής Αμερικανοί βουλευταί βοήθησαν τους δικούς μας (έξι, όλους και όλους) Ελληνοαμερικανούς βουλευτάς στη συνάντησή τους με τον πρόεδρο τότε Τζίμι Κάρτερ και επέμεναν μαζί μας να μην αρθεί το εμπάργκο το οποίο είχε επιβληθεί επί της Τουρκίας λόγω της εισβολής εις την Κύπρο. Εν πάση περιπτώσει, κακό

δεν προέκνυσε, καλό προέκνυσε με τους Εβραίους».

Υπενθυμίζεται ότι και ο πρ. **Υπουργός κ. Γ. Κεφαλογιάννης** (Υπουργός Τουρισμού το 1991, όταν με τον Πόλεμο του Κόλπου κινδύνευσε ο Ελληνικός Τουρισμός) σε έκδοσή του για τις ενέργειές του την εποχή εκείνη σημειώνει με έμφαση ότι χάρις στη βοήθεια του εβραϊκού λόμπι στις ΗΠΑ διευκολύνθηκε σημαντικά στην προσπάθεια που τότε κατέβαλε για να αρθεί η απαγορευτική ταξιδιωτική Οδηγία του Προέδρου Ρήγκαν.

Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδος

Ο Διωγμός των Εβραίων των Αθηνών

Του Ι. ΑΝΔΡΟΥΛΙΔΑΚΗ

*Κατά την πρώτη εικοσιπενταετηρίδα
του αιώνας μας οι Ισραηλίται
Αθηνών αριθμούσαν
περί τις 3000 ψυχές.*

*Οι Εβραίοι των Αθηνών ήσαν ολίγοι
αλλά εκλεκτοί. Με συνείδηση καθαρά ελληνική
κατείχαν διακεκριμένες θέσεις
στην οικονομική κίνηση της πρωτεύουσας
και στον κρατικό οργανισμό. Είχαν
όσο εγκληματισθεί στην αθηναϊκή ατμόσφαιρα,
ώστε δεν ξεχώριζαν καθόλου
από τους Χριστιανούς συμπολίτες των.*

Οι Ισραηλίται των Αθηνών είχαν την καλύτερη ηγεσία από όλους τους ομοθρήσκους των επαρχιών. Όχι μόνο την θρησκευτική, αλλά και την πολιτική.

Ο **Ηλίας Μπαρτζιλάϊ**, ο τότε και τώρα αρχιραββίνος Αθηνών, είναι ξεχωριστή φυσιογνωμία. Στάθηκε ατράνταχτα στο ύψος των τραγικών περιστάσεων και ανέπτυξε δράση πατριαρχικού, βιβλικού ηγέτου. Αλλά ο Μπαρτζιλάϊ είχε την ευτυχία να περιβάλλεται από επιτελείο επιλέκτων ανδρών. Ανάμεσα σ' αυτούς διακρίνονταν ο **Ασέρ Μωϋσής**, ο **Μίνος Κωνσταντίνης**, ο **Δανιέλ Αλχανάτι**, ο **Ελί Κανέτι**, ο **Λεόν Λεβή**, ο **Κανάρης Κωνσταντίνης**.

Ο κ. Κανάρης Κωνσταντίνης, γενικός επιθεωρητής του Υπουργείου Τ.Τ.Τ είναι το οργανωτικόν πνεύμα, είναι ο αεικίνητος εμψυχωτής, ο συνετός σύμβουλος. Βαδίζει αδιάσταχτα μέσα στη σκοτεινή νύχτα του εβραϊκού διωγμού, πλάϊ στον Ασέρ Μωϋσή και στον Μπαρτζιλάϊ, χωρίς να σκιάζεται. Αναζωπυρώνει το θάρρος των ομοφύλων του, με μια δυνατή φλόγα πάνω στην ώρα της υπερτάτης αγωνίας.

Ο Ασέρ Μωϋσής, που κατέχει σήμερα επαξίως την θέση του προξένου του Ισραήλ, είναι μια φωτεινή, μια

εξέχουσα προσωπικότης. Άνθρωπος προικισμένος με βαθειά μόρφωση, με αλτρουϊστικά αισθήματα, με οξύτατο πολιτικό αισθητήριο, και προ παντός με τόλμη και διορατικότητα, απετέλεσε την πεμπτούσια, τον εγκέφαλο της ισραηλιτικής αντιστάσεως στα ναζιστικά σχέδια ολοκληρωτικής εξοντώσεως των ομοθρήσκων του.

Καθώς είδαμε στα προηγούμενα σημειώματά μας, οι Ισραηλίται Αθηνών δεν έμειναν ασυγκίνητοι μπροστά στο δράμα των ομοθρήσκων των της Θεσσαλονίκης. Εκτός από τις πολιτικές ενέργειές των, συνέβαλαν και οικονομικώς για την πληρωμή των λύτρων που ζητούσαν οι Ναζί, και περιέθαλψαν χιλιάδες Εβραίων προσφύγων της Βορείου Ελλάδος.

Οι Γερμανοί μόλις μπήκαν στην Αθήνα, διεκδίκησαν από τους Ιταλούς συμμάχους των την μονοπωλιακή διαχείριση των εβραϊκών υποθέσεων. Προ της ιταλικής, όμως, αντιδράσεως, «σατραπικῶ δικαιωμάτι» και με πλήρη περιφρόνησι των Ιταλών ανέλαβαν αμέσως τα εβραϊκά ζητήματα.

Έτσι, τον Μάϊον του 1941 οι Ναζί βάζουν χέρι στα αρχεία της Εβραϊκής Κοινότητος Αθηνών. Δημεύουν την πλούσια ραββινική βιβλιοθήκη, και συλλαμβάνουν

ΧΡΟΝΙΚΑ ΖΗΡΩΝΟΤ • ΜΑΪΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 2003

Οι Γερμανοί επιτίθενται

Στις 14 Ιουλίου 1943, οι Ναζί υποκινούν την ΕΣΠΟ, μια εθνικοσοσιαλιστική οργάνωση της κακής ώρας, και επιτίθεται κατά της Εβραϊκής Κοινότητας. Μερικά ζωηρά στοιχεία εισβάλλουν στα γραφεία και προβαίνουν σε διαρπαγές και βανδαλισμούς.

Οι Ιταλοί ειδοποιηθέντες συνέλαβαν τους ταραξίες, αλλά αναγκάζονται αυθημερόν, υπό την πίεση των Ναζί, να τους απολύσουν.

Ωστόσο το πράγμα είχε την πιο απρόβλεπτη συνέπεια.

Την Κυριακή 20 Σεπτεμβρίου, το κτίριο που εστεγάζετο η ΕΣΠΟ καταρρέει από τις φλόγες. Η πυρκαϊά είναι αποτέλεσμα μιας εμπρηστικής βόμβας που πέταξαν άγνωστοι. Και όμως ενοχοποιούνται οι δυστυχείς Εβραίοι. Το ίδιο βράδυ της μεγάλης γιορτής του Κιπούρ, οι Ιταλοί πιεζόμενοι από τους Ναζί, συλλαμβάνουν μέσα στον ύπνο τους τον Μίνο Κωνσταντίνη, τον Ασέρ Μωϋσή, τον Δανιέλ Αλχανάτι και τους άλλους ηγέτες. Είναι οι ίδιοι άνθρωποι που υπεδείχθησαν από τον Μπαρτζιλάϊ ως μέλη του νέου Κοινοτικού Συμβουλίου. Οι Ναζί θέλουν να τους εξοντώσουν, αλλά οι Ιταλοί δεν τους παραδίδουν. Από τις ανακρίσεις δεν προκύπτει τίποτε εις βάρος των. Τους κρατούν είκοσι μέρες και ύστερα οι Ιταλοί τους απολύουν.

Στο μεταξύ οι Εβραίοι των Αθηνών αποκοτούν και άλλο λαμπρό ηγετικό αστέρα. Τον μεγαλόπνευστο και ακατάβλητο αγωνιστή **Γιομπτόβ Γιακοέλ**. Μαζί μ' αυτόν συρρέουν και 7.000 περίπου Θεσσαλονικείς Εβραίοι τους οποίους έπεισε να τον ακολουθήσουν ξεφεύγοντας από την αρπαγή του Βισλίτσένυ.

Προστασία - Περίθαλψη

Όσο οι Ναζί έσφιγγαν τα λουριά τόσο και οι Εβραίοι οργανώνοντο περισσότερο. Με πνεύμα αλληλεγγύης ιδρύουν αμέσως συνεργεία αλληλοβοήθειας και περιθάλψεως των προσφύγων Θεσσαλονίκης. Οι πλούσιοι συνεισφέρουν πρόθυμα. Διανέμεται συσσίτιο στους απόρους. Η φιλανθρωπική Οργάνωση Ματανόθ - λα - Εβιονίμ εργάζεται δραστηριώς. Οι ιταλικές αρχές εκδηλώνουν ενεργότερα το ενδιαφέρον τους. Αλλά και οι ελληνικές αρχές δεν πήγαν πίσω. Τα σώματα Χωροφυλακής και Αστυνομίας Πόλεων δείχνουν υπέροχη ανθρωπιστική στάσι υπέρ των Εβραίων. Τους προσφέρουν ανυπολόγιστες υπηρεσίες ο τότε διευθυντής Αστυνομίας Άγγελος Έβερετ, όχι μόνο συνέστησε

σιωπηρώς στους υφισταμένους του να προστατεύσουν τους διωκόμενους Εβραίους, αλλά και πλαστές ταυτότητες να τους εκδίδουν με χριστιανικά ονόματα.

Ταυτοχρόνως, ο **Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός** σε μια απόρρητη εγκύκλιο προς όλες τις εκκλησίες της Ελλάδος, παραγγέλλει όπως οι ιερωμένοι και οι χριστιανοί παρέχουν πάσαν βοήθειαν και περίθαλψιν εις κατατρεγμένους Εβραίους. Είναι συγκινητικές οι θυσίες που έκαναν οι χριστιανοί κρύβοντας και φιλοξενώντας εβραϊκές οικογένειες. Οι Έλληνες ιερείς τελούν μικτούς γάμους χωρίς να πολυπραγμονούν εις τους τύπους της κατηχήσεως και του βαπτίσματος. Πεντακόσιοι Εβραίοι γίνονται ορθόδοξοι και εκατό καθολικοί. Δεν είναι μόνο η σκοπιμότης που ενώνει τα ζευγάρια των αλλοθρησκών. Σε μερικές περιπτώσεις θαυματουργεί και ο έρως.

Η κρίσις

Στις 8 Σεπτεμβρίου 1943, ένα βαρυσήμαντο γεγονός επιδεινώνει απότομα την θέσι των Ισραηλιτών. Η Ιταλία κατέθεσε τα όπλα και συνθηκολόγησε με τους συμμάχους. Τα ιταλικά στρατεύματα κατοχής που ακολουθήσαν τον Μπαντόλιο αιχμαλωτίζονται από τους Γερμανούς. Οι Εβραίοι της Αθήνας και των επαρχιών χάνουν ένα πολύτιμο στήριγμα.

Είναι, όμως, τόσον οργανωμένοι ώστε αντιμετώπιζουν ψύχραιμα την κατάσταση.

Οι Ναζί, παρά τους κατασκόπους και τα προδοτικά στοιχεία που χρησιμοποιούν, βλέπουν ότι οι Εβραίοι των Αθηνών δεν είναι εύκολη λεία.

Δεν μπορούν να τους συλλάβουν σε μια νύχτα γιατί ξέρουν ότι είναι κρυμμένοι σε μέρη άγνωστα. Γι' αυτό εξαπολύουν μια ύπουλη προπαγάνδα. Κυκλοφορούν τις πιο αληθοφανείς φήμες, ότι τα στρατεύματά τους ετοιμάζονται να εγκαταλείψουν το ελληνικό έδαφος. Οι διαδόσεις έχουν σκοπό να κάμουν τους Εβραίους να ξεθαρρέψουν. Να βγουν από τις κρύπτες των. Αλλά το χάπι αυτό δεν το καταπίνουν οι Εβραίοι. Η διαφώτισις της ηγεσίας των τους έσωσε από την παγίδα. Οι Ναζί βλέποντας την αποτυχία τους μετακαλούν εις τις 10 Αυγούστου από την Θεσσαλονίκη τον **Βισλίτσένυ**. Ο δολερός αυτός δράκος μόλις είχε τελειώσει το αριστούργημά του. Κατάπιε με μπαμπεσιά τους Εβραίους της μακεδονικής πρωτεύουσας σε 19 χαψιές.

Ο ικανοποιημένος αρχηγός Αΰχμαν της αντιονδαϊκής ασφαλείας του Ράϊχ τον διορίζει αρχηγό των

εν Ελλάδα. Ες - Ες με την εντολή να συλλάβη και να εξαστείλει στο Άουσβιτς όλους τους Εβραίους των Αθηνών και των επαρχιών που ήταν υπό ιταλική κατοχή.

Οι πρώτοι διαξιφισμοί

Στις 21 Σεπτεμβρίου ο Ραββίνος Μπαρτζιλιάι καλείται να παρουσιασθή μπροστά στον Βισλιτσέν. Η πρόσκληση θεωρείται από τους Εβραίους ως έναρξη εχθροπραξιών. Όλος ο ισραηλιτικός πληθυσμός των Αθηνών ειδοποιείται να είναι σε επιφυλακή.

Ο ραββίνος προσέρχεται απτόητος στο ραντεβού. Ο Βισλιτσέν τον δέχεται με υποκρίτικο σεβασμό. Προσπαθεί να τον κολακεύσει. Να τον τυλίξει με ωραία λόγια για να κερδίσει την εμπιστοσύνη του. Αλλά η φωνή του κροκοδείλου είναι πια γνωστή. Ο Μπαρτζιλιάι δεν είναι **Κόρετς**. Είναι ένας έξυπνος άνθρωπος. Ένας διπλωμάτης. Ο Βισλιτσέν καταλαβαίνει ότι έχει να κάμει με γερό αντίπαλο και αλλάζει ύφος. Φοράει το λεπιδωτό δέγμα του και ανοίγει το ρύγχος του. Τον απειλεί με τις πιο κοφτερές φοβέρες, ότι αν δεν συμμορφωθεί στις διαταγές του θα τον στείλει πακεταρισμένο στα κρεματόρια του Άουσβιτς.

Κοντολογής τον διατάσσει να του φέρη εντός 24 ωρών ένα λεπτομερή κατάλογο των Εβραίων, μέσα στον οποίο να συμπεριλαμβάνονται και οι φυγάδες της Θεσσαλονίκης.

Θαρραλέα αντιμετώπιση

Ο ραββίνος Μπαρτζιλιάι μόλις έφυγε από την Φέλντ Κομμαντατούρ, έσπευσε, κατόπιν συνεννοήσεως με τον Ασέφ Μωϋσή και τους άλλους συμβούλους του, να συγκαλέση στη συναγωγή όλους τους Εβραίους των Αθηνών σε μια έκτακτη γενική συνέλευση.

Εσχηματίσθη μια εκτελεστική επιτροπή, η οποία έλαβε την εντολή να επισκεφθή αμέσως τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό, να τον παρακαλέσει να επέμβη δια να αποτρέψη την επερχόμενη καταστροφή.

Ο Δαμασκηνός που ήταν τότε υπό περιορισμόν σε μια βίλλα του Ψυχικού, κατόπιν γερμανικής διαταγής, εδήλωσε στην επιτροπή ότι προς μεγάλην του λύπην αδυνατούσε να βοηθήσει τους Εβραίους.

- Το βλέπετε, τους είπε. Με έκλεισαν εδώ μέσα αιχμάλωτο. Έκαμα ό,τι μπορούσα για σας. Τώρα, όμως, σας λέω να μην πλανάσθε. Κανείς δεν μπορεί να σας βοηθήσει. Το μόνο φάρμακο στην παρούσα κατάσταση είναι να κρυφθήτε, να εξαφανισθήτε...

Ο ραββίνος συνεννοείται με το Κοινοτικό συμβούλιο και παίρνουν μια ηρωική απόφαση. Έτσι, την επομένη πηγαίνει στον Βισλιτσέν και του λέει:

- Λυπούμαι, αλλά έρχονται μ' αδειανά χέρια. Η οργάνωσις ΕΣΠΟ, κατέστρεψε τα βιβλία και τα αρχεία της Κοινότητας. Πού να βρω τόσο προσωπικό, ώστε να τα ξαναφτιάσω μέσα σε 24 ώρες.

Η δήλωσι αυτή του Μπαρτζιλιάι κάνει έξω φρενών τον Βισλιτσέν.

- Σου δίνω άλλες 48 ώρες, του λέει, απειλητικά. Αλλοίμονό σου αν δεν έχης ως τότε έτοιμους τους καταλόγους. Θα σε κρεμάσω μπροστά στη Συναγωγή...

Η εκτελεστική Επιτροπή, εν όψει επιθέσεως των Ναζί, προβαίνει δι' όλων των μέσων που διαθέτει εις ειδοποιήσεις των Εβραίων Αθηνών να σπεύσουν αμέσως να εξαφανισθούν.

Ο ραββίνος Μπαρτζιλάϊ συσκέπτεται σε μυστικό χώρο με τους συμβούλους του. Λαμβάνονται τα πιο αποφασιστικά μέτρα. Ένα συνεργείο από υπαλλήλους σπεύδει τη νύχτα, υπό την καθοδήγησι του ραββίνου και καίει όλα τα αρχεία, όλα τα έγγραφα, όλα τα βιβλία της Κοινότητας.

Την ίδια νύχτα εξαφανίζονται όλοι οι ηγέτες των Εβραίων. Ο Μπαρτζιλάϊ καταφεύγει σ' ένα φιλικό του σπίτι στο Κολωνάκι.

Ο δικηγόρος **Ηλίας Κεφαλίδης**, εκπρόσωπος μιας οργανώσεως αντιστάσεως, μεσολαβεί διά την φυγάδευσι του ραββίνου στο βουνό.

Την 25ην Σεπτεμβρίου οι περισσότεροι Εβραίοι των Αθηνών πλην μερικών, ξεροκέφαλων έχουν εξαφανισθή.

Βλέποντας μετά δύο - τρεις μέρες ο Βισλιτσέν, ότι ο Μπαρτζιλάϊ δεν επανήλθε και ότι μουγγαμάρα και σιωπηή βασίλευε τους Εβραϊκούς κύκλους, υποπτεύεται ότι κάποιο παιγνίδι του έπαιξε ο μικρόσωμος ραββίνος με τα αστραφτερά μάτια.

Με μια κουστωδία έρχεται στην Κοινότητα. Βρίσκει τα πάντα κλειστά. Διατάσσει με λύσσα να παραβιαστή η πόρτα.

Όταν ο Βισλιτσέν μπήκε μέσα κατάλαβε από την αταξία και τα καμένα χαρτιά τι είχε συμβή. Έξαλλος από την οργή του ο Τσεχοσλοβάκος δήμιος επανέρχεται στο γραφείο του. Υπαγορεύει στον στρατηγό **Στροπ** μία διαταγή Αλή Πασά. Καλεί όλους τους Εβραίους των Αθηνών να επανέλθουν τάχιστα στις μονίμους κατοικίας των. Τους τάσσει προθεσμία 5 ημερών να παρουσιασθούν στα γραφεία της Κοινότητος και να καταγραφούν στα μητρώα δηλώνοντας και τις διευθύνσεις των. Απειλεί με τουφεκισμό όσους δεν θα συμμορφωθούν. Ιδρύει ένα νέο Κοινοτικό Συμβούλιο το οποίο αποκαλεί «Συμβούλιο των Πρεσβυτέρων». Εφιστά την προσοχή των ελληνικών αστυνομικών αρχών για την ακριβή εκτέλεσιν της διαταγής και προβλέπει αυστηρές κυρώσεις για τους Αθηναίους που τυχόν θα τολμούσαν να κρύψουν ή να διευκολύνουν την διαφυγή Εβραίων.

Το μοιραίο συμβούλιο των πρεσβυτέρων

Δυστυχώς βρέθηκαν στην Αθήνα 1200 περίπου άβουλοι και αδιόρθωτοι Εβραίοι που συμμορφώθηκαν στο ουκάζιο του Στροπ, ο οποίος υπέγραψε την ανωτέρω διαταγή.

Ο **Μωϋς Σιάκν** αναλαμβάνει πρόεδρος με αντιπρόεδρο τον **Ισαάκ Καμπελή**, τον **Χατζόπουλο** ως πνευματικό αρχηγό και μερικούς άλλους.

Το νέο κοινοτικό συμβούλιο διατάσσεται να προβεί αμέσως στην πιο έντονη προπαγάνδα για να προσελκύση τους Εβραίους των Αθηνών να επανεγγραφούν στα μητρώα.

Ο ταλαίπωρος Σιάκν που αντελήφθη σε λίγο την πλάνη του καταλαμβάνεται από τρομερές τύψεις. Κρεβατώνεται και πεθαίνει από ημιπληγία. Ο Ισαάκ Καμπελής τον διαδέχεται. Είναι ο τύπος που χρειάζεται στον Βισλιτσέν. Είναι στενόμυαλος και μωρόπιστος χωρίς να μπορεί να κατηγορηθή ως συνειδητός προδότης.

Ο αιμοσταγής Βισλιτσέν, ο παχύνσαρκος αυτός ιπποπόταμος, παρακολουθεί με το κοντάκ του την προσέλευσι των αγωνιόντων Εβραίων που έρχονται διστακτικοί και περίφοβοι να εγγραφούν στα μητρώα. Είναι η φτώχεια, η απόγνωσις, που κάνει τους θλιβερούς αυτούς ανθρώπους να μην μπορούν να κρύβονται συνεχώς. Προσέρχονται με κάποια ελπίδα. Τους υπόσχονται βοήθεια και εξεύρεσι εργασίας. Έτσι, ένα μήνα μετά την εγκαθίδρισιν του νέου Κοινοτικού Συμβουλίου στα βιβλία των μητρώων είναι εγγεγραμμένοι περί τις 2.000, Εβραίοι. Όταν η καταγραφή σταμάτησε στον αριθμό των 2.000 ο Βισλιτσέν κατάλαβε ότι η μεγάλη μάζα των Εβραίων του ξέφυγε. Ωστόσο ήθελε να συμπληρώση τα τρώαιά του δια της συλλήψεως και της εξοντώσεως έστω και των 2.000. Βοήζει, όμως, αντίθετο τον τότε πρεσβυτή της Γερμανίας, ο οποίος έκρινε ότι οι μέθοδοι του Βισλιτσέν ήταν πια ξεπερασμένες. Ο μεγάλος αυτός δήμιος έπρεπε να φύγη από το προσκήνιο. Τους χρειάζοταν μια νέα τακτική για να προσελκύσουν όσο το δυνατό μεγαλύτερο αριθμό Εβραίων.

Όθεν και εισηγείται στον αρχηγό του και τον ανακαλεί στην Βρατισλάβα. Εκεί ο Βισλιτσέν θα βοηθούσε μεγάλες εβραϊκές μάζες να ξεκάμψουν.

Εις αντικατάστασί του έρχεται ο **Μπούγκερ**, άλλο θηρίο με μάσκα, που αναλαμβάνει καθ' υποδείξιν του Βισλιτσέν να εκτελέση τα εξοντωτικά σχέδια του Χίμλερ.

Ο Ασέερ Μωϋσής, κρύβει τον κώδωνα του κινδύνου. Αντιδρά με όλα τα μέσα της διαφωτισέως για

ν' ανοίξει τα μάτια των ευπίστων. Ωστόσο το ρεύμα είναι εναντίον του. Έτσι με τη βοήθεια μερικών καταδοτών, 200 περίπου Εβραίοι ανεσύρθησαν από τα κρησφύγετά των και παρεδόθησαν στα νύχια της Γκεστάπο.

Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν και ο ηρωϊκός πρόμαχος των Εβραίων, ο λαμπρός διανοούμενος και ο άριστος δικηγόρος **Γιομπτόβ Γιακοέλ**. Ο ακατάβλητος αυτός αγωνιστής δεν έπαυσε να αγωνίζεται ούτε μπροστά στα κρεματόρια του Άουσβιτς. Έπεσε γενναίως μαχόμενος, μαζί με λίγους ψυχωμένους Εβραίους, στις 19 Σεπτεμβρίου 1943, σε μια ένοπλη εξέγερση που ωργάνωσε κατά των δυνάμεών του.

Στις 28 Ιανουαρίου 1944, μια αδέξια ενέργεια των Ναζί ενισχύει απροσδόκητα τον αγώνα διαφωτίσεως του Ασσερ Μωΐση.

Λόγω της διακοπής των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ Αργεντινής και Γερμανίας, η Γκεστάπο συλλαμβάνει 19 Αργεντινής υπηκοότητας Εβραίους και τους ρίχνει στο Χαϊδάρι. Το προξενικόπαιγμα αυτό έβαλε σε ζωηρή ανησυχία τους Εβραίους. Πολλοί από τους «δηλωμένους» παύουν να προσέρχονται για το παρών και σπεύδουν ν' αλλάξουν διαμονή.

Η κίνησιν αυτή φυσικά δεν ξέφυγε από την προσοχή των Ναζί, οι οποίοι λυσσασμένοι καταστρώνουν ένα σατανικό σχέδιο εξοντώσεως.

Η μοιραία αυτή ημέρα ήταν η Παρασκευή 23 Μαρτίου 1944. Η Γκεστάπο κάμει αμέσως ένα αιφνιδιαστικό μπλόκο στη Συναγωγή των Αθηνών και συλλαμβάνονται όλοι οι παρόντες. Πιάστηκαν ευτυχώς μόνον 350 Εβραίοι ως επί το πλείστον άνδρες. Ταυτόχρονα γερμανικά καμιόνια αρπάζουν τις γυναίκες και τα παιδιά από τις κατοικίες των και τους συγκεντρώνουν στη Συναγωγή. Έτσι, συγκεντρώθηκαν 800 περίπου άτομα. Δεν γίνεται καμιά διάκρισι μεταξύ ξένων υπηκόων. Μάταια διαμαρτύρεται ο Ισπανός Πρόεδρος. Του απαντούν ψυχρά ότι οι συλλήψεις έγιναν κατόπιν εντολής του Βερολίνου.

Οι 800 αιχμάλωτοι έμειναν χωρίς τροφή και νερό στην Συναγωγή ως το σούρουπο του Σαββάτου. Ύστερα ήλθαν κλειστά καμιόνια και τους μετέφεραν στο Χαϊδάρι, όπου έσμιξαν με τους άλλους Εβραίους που είχαν πιασθή προηγουμένως.

Εκεί οι δυστυχείς αιχμάλωτοι υπέστησαν τους συνηθισμένους ξυλοδαρμούς και την απογύμνωσι με τον τρόπο που, όπως περιγράψαμε, εφαρμοζόταν στην Θεσσαλονίκη και στα Χανιά.

Την Κυριακή 2 Απριλίου, οι Εβραίοι αιχμάλωτοι,

μεταξύ των οποίων και οι ξένοι υπήκοοι, μεταφέρθηκαν με κλειστά αυτοκίνητα στο σταθμό του Ρουφ. Τέσσερα γενναία παλληκάρια, ανάμεσα στα οποία ήταν και ο **Αλμπέρτ Σαρ Άνγκελ** από την Θεσσαλονίκη, πήδησαν από τα καμιόνια και σώθηκαν.

Εν τω μεταξύ οι Ναζί είχαν συλλάβει 1.200 Εβραίους από την Πρέβεζα, την Άρτα, το Αγρίνιο και την Πάτρα. Τους μάντρωσαν και εκείνους στο Χαϊδάρι για να μην χάσουν την ευκαιρία να τους συμπεριλάβουν στην ίδια αποστολή.

Ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός, που έτρεξε να προλάβει να τους δώσει κάποια βοήθεια, εμποδίστηκε βάρβα από τους εξαγριωμένους Ναζί.

Ο συρμός σχηματίστηκε από 30 βαγόνια. Ξεκίνησε την 1 μ.μ. για την Πολωνία.

Στην Λάρισα η συγκομιδή έγινε πλουσιότερη. Προσετέθηκαν και άλλοι αιχμάλωτοι κι έτσι έγιναν 2.400. Είναι αυτοί που πιάστηκαν στον Βόλο, στα Τρίκαλα και προ παντός στα Ιωάννινα.

Όταν ο φιδωτός συρμός των μελλοθανάτων πέρασε από τον σταθμό Θεσσαλονίκης περιείχε 5.200 άτομα στριμωγμένα μέσα σε 84 βαγόνια.

Ο συρμός εξακολουθεί το μακάβριο ταξίδι του και φθάνει στο σταθμό του Άουσβιτς στις 10 Απριλίου. Εδώ είναι ο τόπος της Γένης. Οι ασφυκτικοί θάλαμοι με τα γκάζια, τα κρεματόρια, οι φούρνοι των καιομένων πτωμάτων.

Η δόξα του Ισραήλ

Οι άλλοι Εβραίοι της Ελλάδος πιάστηκαν σε διάφορες άλλες ημερομηνίες υπό συνθήκες περίπου ανάλογες εκείνων που περιγράψαμε στην Θεσσαλονίκη και στα Χανιά.

Η τραγική, όμως, εκατόμβη των 67.151 Ελληνοεβραίων που σφαγιάστηκαν μέσα στα 6.000.000 των Ευρωπαίων ομοθρήσκων τους δεν πήγε χαμένη. Τα δάκρυα, το αίμα τους, μαζί με τις βασανισμένες ψυχές τους, έγιναν μια ακαταμάχητη δύναμι που εμψύχωσε και γιγάντωσε τους ζωντανούς αδελφούς των στην ηρωϊκή πάλη τους για την λευτεριά.

Νίκησαν εχθρούς και φίλους οι καταδιωγμένοι και περιφρονημένοι Εβραίοι. Η ανάστασις του Ισραήλ είναι ο θρίαμβος. Είναι το θαύμα του Ιεχωβά ύστερα από το Ολοκαύτωμα.

[Από το εβδομαδιαίο περιοδικό ποικίλης ύλης **Ρομάντζο**, 1 Αυγούστου 1952. Η εικονογράφηση είναι του περιοδικού. Από το Αρχείο Μωΐση Κ. Κωνσταντίνη - Άρθρα για την Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών έχουν δημοσιευθεί στο περιοδικό μας στα τεύχη 68/σελ. 37, 78 (αφιέρωμα), 90/5, 97/20, 128/20, 135/11, 142/7, 150/6, 152/19, 175/3, 178/13 και 181/3].

Όσα έζησα στο Χαϊδάρι

Οι Εβραίοι Αιχμάλωτοι

Του Καθηγητή κ. EMMANOYHΛ KPIAPA

Ο διαπρεπής Ομότιμος Καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Εμμ. Κριαράς (γ. 1906) είχε υπαγορεύσει μεταπολεμικά στον εξαίρετο λογοτέχνη Γ. Θεοτοκά (1905-1966) αναμνήσεις του από το στρατόπεδο Χαϊδαρίου, όπου είχε κρατηθεί από τους Γερμανούς κατά την Κατοχή. Ο κ. Κριαράς παρέμεινε στο στρατόπεδο επί τέσσερις μήνες (Μάιος-Σεπτέμβριος του 1944). Από τη δημοσίευση των αναμνήσεων στο περιοδικό "Αντί" (5.10.2001) αναδημοσιεύουμε τα παρακάτω:

Οι Εβραίοι

Καλοκαίρι '44. Έφταναν καμιόνια φορτωμένα κόσμο ασφυκτικά. Τους φύλαγαν Γερμανοί στις γωνιές. Προηγουμένως η υπηρεσία είχε φροντίσει να βρει γεμιανομαθείς κρατουμένους που έκαμαν την καταγραφή των Εβραίων. Μεταξύ αυτών ήμουν κι εγώ. Είχαμε συγκεντρωθεί έξω απ' την απομόνωση και περιμέναμε τ' αυτοκίνητα. Μαζί περίμεναν και διάφοροι δεσμοφύλακες του Χαϊδαρίου - μεταξύ τους κι ο Κόβατς.

Φτάνει το πρώτο καμιόνι. Άνθρωποι κατατρομεγμένοι - σε οικτρή κατάσταση. Ήταν Εβραίοι της Ρόδου. Μόλις σταματούσε, έπρεπε να κατεβούν γοργότατα. Δίπλα οι δεσμοφύλακες με το βουρδουλά. «Γρήγορα! - Γρήγορα!» κι άρχιζαν τις βουρδουλιές. Χώριζαν τους άντρες και τα γυναικόπαιδα. Εγώ ήμουν στην υποδοχή των αντρών. Τους δινότανε διαταγή να παραταχθούν κατά πεντάδες. Παραζάλη και ξύλο, γέροι να πέφτουνε κάτω, άλλοι να κλαίνε. Γινότανε από μακριά συνεννόηση ανάμεσα στους άντρες και στις γυναίκες για τις βαλίτσες, το φαί κλπ. Όσο μπορούσα τους βοηθούσα.

Ήρθαν πολλά καμιόνια. Τους έβαλαν να καθίσουν κάτω κατά πεντάδες κάτω από καυστικό ήλιο. Αρχισαν να διψούν. Με τα πολλά βάσανα τους φέραν νερό σ' ένα βρώμικο καζάνι. Το νερό ήτανε λίγο κι έγινε συνωστισμό. Νέα ευκαιρία για ξύλο. Αρχίσαμε να τους καταγράφουμε. Τους δινότανε η εντολή να σηκώνονται 5-5 και να πηγαίνουνε στην απομόνωση όπου τους γινότανε έλεγχος για τα πολύτιμα πράγματα. Πάλι ξύλο. Όσοι έβγαιναν παρατάσσονταν πιο κάτω. Εκεί στεκότανε ο διοικητής και διάβαζε τα ονόματα. Έκανε έλεγχο του καταλόγου. Μα οι σειρές δεν ήταν βέβαια κανονικές και έπεφτε νέο ξύλο. Εκείνοι που δεν μπορούσαν να περπατήσουν - γέροι, άρρωστοι - ξύλο στην πλάτη και στο κεφάλι. Πέφταν κάτω.

Νύχτωσε. Δεν τους έδωσαν φαί - τους έστειλαν σε χωριστούς θαλάμους, αλλά υπό συνθήκες κτηνώδεις. Μια γυναίκα είχε ελεφαντίαση και δεν μπορούσε να περπατήσει. Τη σήκωνε στις πλάτες του ένας δικός μας κρατούμενος και την πήγαινε. Ο Κόβατς από πίσω την έδερε. Αυτή ξεφώνιζε. Πέρασε ένας Γερμανός αξιωματικός και του είτε χαριεντιζόμενος: «Βοήρες καλή δουλειά απόψε».

Τη νύχτα που καθόμασταν οι 5 γραφείς και καταρτίσαμε τους καταλόγους ξεθεωμένοι δίπλα στα μαγειρεία, μήτρε ο διοικητής και μας πέταξε μια κούτα τσιγάρα για τον κόπο μας. Αυτό ήταν εξαιρετική γενναιοδοκία, γιατί το κάπνισμα επίσημως απαγορευότανε.

Παρά τον έλεγχο οι Εβραίοι είχαν κρύψει πολύτιμα πράγματα. Στις γυναίκες παρουσιάστηκε ένας φύλακας και δήλωσε ότι θα γίνει αυστηρότερος έλεγχος κι όποια βρεθεί με κοσμήματα θα εκτελεστεί επιτόπου. Τότε πολλές παρέδωσαν ακριτά πράγματα. (Έλεγχος και των κρυφών μελών. - Δεν το είδα αυτό. Δεν νομίζω να έγινε κατά κανόνα). Μια γυναίκα ετοιμόγεννη - δεν

επετράθη να έρθει μαζί - την άφησαν και γέννησε με τον πιο πρωτόγονο τρόπο.

Έγινε συστηματική έρευνα του χώρου όπου κάθισαν οι Εβραίοι και βρέθηκαν άπειρα πράγματα, λίρες ή δαχτυλίδια κλπ., είτε πεσμένα είτε θαμμένα στο χώμα. Τα πολύτιμα ήταν ολόκληρα κασόνια. Πέθαναν 5-6 Εβραίοι. - Ήμειναν 2-3 μέρες. Τους στέγασαν όπου βοήκαν: σε θαλάμους, στα λουτρά, σ' ένα χτίριο μισοτελειωμένο.

Όταν τους πήραν να φύγουν, μια γυναίκα ήταν ετοιμοθάνατη. Δεν θα ζούσε παραπάνω από μια ώρα. Παρασλήφθηκαν οι δεσμοφύλακες να την αφήσουν, μα αρνήθηκαν. Τη φρότωσαν στον καμιόνι και πέθανε καθώς έστριβαν την Ιερή Οδό.

Υποσημειώσεις:

1. Στο κείμενο που δημοσιεύω γίνεται εκτενής λόγος για την «υποδοχή» των Εβραίων στο Χαϊδάρι. Ως γεμιανομαθείς, ενώ και άλλοι κρατούμενοι, είχαμε την εντολή από τη διοίκηση του στρατοπέδου να τους καταγράφουμε σε καταλόγους. Αυτό και έγινε. Σε λίγες μέρες οι Εβραίοι, αποψιμωμένοι από τις λίρες που είχαν μαζί τους, ξεκινούσαν για το μοιραίο ταξίδι τους. Θα διηγήθω εδώ γιατί που μου συνέβη.

Περατούσα στο χώρο του στρατοπέδου με τον υπεύθυνο για τους κρατούμενους - κρατούμενος κι αυτός - οπότε βλέπω κάτω στο χώμα μια αγγλική λίρα. Σημειώνω ότι μετά την αναχώρηση των Εβραίων με διαταγή της διοίκησης του στρατοπέδου είχαν συγκεντρωθεί συνεργεία από κρατούμενους που αναζητούσαν εδώ και εκεί λίρες σκορπισμένες ή κρυμμένες - όσες έβρισκαν τις τοποθετούσαν σε ξύλινα κιβώτια και τις παρέδιδαν στους Γερμανούς. Είχε απαγορευτεί αυστηρά η παρακράτηση εδώ και μιας λίρας απ' αυτές που μαζεύοντοσαν και που τις είχαν πετάξει ή κρύψει οι Εβραίοι για να μην περιέλθουν τάχα στα χέρια των Γερμανών.

Βλέπω λοιπόν τη μοναχική λίρα, όπως έλεγα, σιγηνόσφαι με το συγκεντρωμένο μου-«στρατοπεδάρχη» και με τρόπο τη μάζεω και τη βάζω στην τσέπη μου. Τόλμησα να μην την παραδώσω παρα την αυστηρή εντολή που είχε δοθεί. Πώς όμως μπορούσα σκεπάζοντάς την τη διατηρήσω; Κατέφυγα στο εξής τέχνασμα. Φρόντιζα να διατηρώ καθέ μέρα κάποιο περίσσειμα από το ψωμί μου και μέσα σ' αυτό το ενυδατωμένο ψωμί να κρύβω το πολύτιμο ενοχλήμα. Με την τακτική αυτή έφτασα στην ημέρα της απόλυσής μου από το Χαϊδάρι με το υπόλοιπο του ψωμιού μου πάντα να κρύβει το θησαυρό! Απολύομενος και βγαίνοντας από το Χαϊδάρι ούτε σκέφτηκα τι θησαυρό έκρυβε το ψωμί μου. Το θυμήθηκα ξυπνώντας μετά τα μεσάνυχτα το βράδυ στο σπίτι μου. Σηκώθηκα, ξύπνησα τη γυναίκα μου και της έδειξα τη λίρα και της είπα ότι γλίτωσα από το Χαϊδάρι κατά μια λίρα πλουσιότερος! Κάτι σήμανε μια λίρα την εποχή εκείνη των μεγάλων στερήσεων.

2. Με την ευκαιρία που κάνω λόγο για Εβραίους σημειώνω - κανοντάς τους το μνημόσυνο - ότι ανάμεσα στους στενοίς μου φίλους των δεκαετιών 1920 και 1930 ήταν ο Ιωάννης Γκαρντνέρ, φωτογράφος που μαζί μου στο πρόσφατο βιβλίο μου: «Πράγματα και άντρες. Σταθμοί μιας πορείας», Εκδόσεις «Ιανός», Θεσσαλονίκη 2001, σελ. 82) και ο Ρολάνδος Κοέν. Ο πρώτος από τους δυο ήταν πνευματώτερος και θερμός φίλος του θραυτού. Ήταν και οι δυο υπηκοοί Ιταλοί. Τελικά πιάστηκαν από τους Γερμανούς και στάλθηκαν στο στρατόπεδο του Auschwitz, από όπου δεν γύρισαν.

Όσκαρ και Βεατρίκη

ΤΟΥ Κ. ΔΗΜΗΤΡΗ ΣΑΡΑΝΤΑΚΟΥ

Μεγάλωσα στη Μυτιλήνη, όπου και έζησα τα χρόνια της Κατοχής και της Αντίστασης. Το δεύτερο χρόνο της Κατοχής είχα για λίγο κάνει παρέα με δυο εβραίοπουλα, τον Όσκαρ και τη Βεατρίκη Χάτεμ, που το '41 είχαν έρθει στο νησί, πρόσφυγες από τη Θράκη. Στη Μυτιλήνη δεν είχαμε ποτέ Ισραηλίτες, σ' αντίθεση με άλλα νησιά, όπως τη Χίο, τη Ρόδο, την Κρήτη και τα Επτάνησα. Πολλά ανέκδοτα κυκλοφορούσαν για την ιδιομορφία αυτή της Λέσβου, που την αποδίδαν στο εμπορικό δαίμονιο των Μυτιληνίων, εφάμιλλο αν όχι ανώτερο (κατά τα ανέκδοτα) από εκείνο των Εβραίων.

Ο πατέρας των παιδιών είχε κάποια πάρε δώσε με το θείο μου τον Αντρέα και είχε έρθει κάνα δυο φορές στο σπίτι του. Αργότερα γνωρίστηκε και με τον πατέρα μου και κοιβεντάιζαν οι τρεις τους στο σαλόνι του θείου μου. Μια δυο φορές έφερε μαζί του και τα παιδιά του τον Όσκαρ, λίγο μικρότερό μου και τη Βεατρίκη, ένα χρόνο μεγαλύτερη από την ξαδέρφη μου την Αγγέλα. Σιγά σιγά τα δυο παιδιά συνήθισαν να έρχονται μονάχα τους και παίζαμε ή κοιβεντάιζαμε εμείς οι τέσσερις.

Όπως μας έλεγαν, η γιαγιά τους ήταν γεννημένη στη Φιλιππούπολη, ήρθε στην Ξάνθη μετά τους Βαλκανικούς πολέμους και παντρεύτηκε έναν Εβραίο από αυτά τα μέρη. Οι Βουλγάροι, όταν μπήκανε στη Θράκη, τους είχαν ζητήσει να πάρουν τη βουλγαρική υπηκοότητα, οπότε θα μπορούσαν να μείνουν στον τόπο τους, ο ματαμπάς τους όμως δήλωσε πως ήταν Έλληνας και πήρε την οικογένειά του και μέσω Τουρκίας ήρθαν με πολλούς άλλους Έλληνες στο νησί. Η γιαγιά τους έμεινε στην Ξάνθη, γιατί, καθώς ήταν γεννημένη στη Βουλγαρία, θεωρήθηκε πως ήταν ήδη Βουλγάρα.

Ο Όσκαρ και η Βεατρίκη, όταν γνωρίστηκαν μαζί μας, άρχισαν να έρχονται και μόνο τους από το σπίτι τους, που ήταν στο Κιόσκι, όχι και τόσο κοντά στη γειτονιά μας, για να παίζουμε τόμετολα ή τριλιζα ή να διαβάζουμε μαζί εικονογραφημένα βιβλία, όπως τον «Βίο των Ζώων» ή τη «Χιονάτη». Με τα άλλα παιδιά της γειτονιάς δεν έπιασαν φιλίες, ούτε είχαν κανέναν άλλο φίλο στην πόλη μας, όπου άλλωστε είναι ζήτημα αν υπήρχαν άλλες εβραϊκές οικογένειες.

Από την αρχή μου είχαν κάνει εντύπωση για το συμμαζεμένο και πάντα φοβισμένο ύφος τους. Συνηθισμένος με τις σκανταλιές της παρέας μας στη γειτονιά, πνυ ο καθένας, για αστειό, χωρίς κακία, πείραζε, έδινε κατακεφα-

λίγες ή έσπρωχνε τον άλλον, αγόρι ή κορίτσι, στην αρχή τους πείραζα, γρήγορα όμως το τελείως υποταγμένο ύψος τους με αφόρλιζε και σταμάτησα να τους κάνω τον έ-
ξυπνο. Μόνο μια φορά, δεν ξέρω πώς μου 'ρθε και τρά-
βηξα, τάχα μου αστεία, τα μαλλιά της Βεατρίκις.

Εκείνη, αντί να διαμαρτυρηθεί ή να φωνάξει, ξέσπασε σε ένα πνιχτό κλάμα και έφυγε τρέχοντας για το σπίτι της. Αμέσως μετάνιωσα σαν το σκυλί γ' αυτή μου την επιθετικότητα. Περίμενα την επόμενη συνάντησή μας για να της ζητήσω συγγνώμη αν και δεν ήξερα πώς. Δεν είχα ποτέ μου ως τότε ζητήσει συγγνώμη για τις σκανταλιές μου.

Η επόμενη όμως συνάντησή μας δεν έγινε ποτέ. Οι Χάτεμι δεν έβγαιναν πια από το σπίτι τους και τα παιδιά τους πάψανε να έρχονται στη γειτονιά μας. Ήξερα πως μένανε κάπου κοντά στο Κιόσι, αλλά την ακριβή διεύθυνση του σπιτιού τους δεν την ήξερα, ώστε να πάω να τους βρω. Ο θεός μου ο Αντρέας φαίνεται πως τους έβλεπε κάπου κάπου, γιατί μια μέρα, θα ήταν πια καλοκαίρι του '43, άκουσα μια συζήτηση που είχε με τον πατέρα μου, που ήταν από το '41 οργανωμένος στην Αντίσταση.

«Έμαθα πως οι Γερμανοί πιάνουν όλους τους Εβραίους και τους εξορίζουν. Αν δεις τον Χάτεμ πες του τό. Θα μπορούσαμε να τους στείλουμε σε δικούς μας στα χωριά. Εκεί θα είναι σίγουροι», του είπε ο πατέρας μου.

«Του το 'πα κι εγώ αλλά αυτός δε φοβάται. Πιστεύει πως θα συγκεντρώσουν μόνο τους ενήλικους άντρες σε στρατόπεδα εργασίας και τα γυναικόπαιδα δε θα τα πειράξουν. Και ξέρεις τι μου 'πε; Βαρέθηκα πια να φεύγω από το ένα μέρος στο άλλο».

Εύκολα οι Χάτεμ θα κριβόντουσαν μέσα στους ντόπιους, αν πήγαιναν στα χωριά, γιατί, εκτός από την πρωτεύουσα και τρία χωριά του νησιού, δεν υπήρχαν αλλού γερμανικές φρουρές και από το φθινόπωρο του '43 είχε αποσυρθεί και η χωροφυλακή.

Η ουσία είναι πως δε μπόρεσα να τους ξαναδώ και να ζητήσω συγγνώμη από τη Βεατόικη.

Τελικά οι Χάτεμ μείνανε στην πόλη και τελειώνοντας η άνοιξη του '44 οι Γερμανοί μάζεψαν στην αυλή της Κομμουντατούρ τις δυο τρεις εβραϊκές οικογένειες της πόλης. Ήμουν πια κι εγώ οργανωμένος και όταν το 'μαθα πήγα ως εκεί. Είδα μόνο τη Βεατρίκη και τον Όσκαρ με ένα μπουγαλάκι το καθένα, να στέκουν όρθιοι σε μια γωνιά της αυλής. Δε με είδαν και δεν μπόρεσα ούτε να ζητήσω συγγνώμη από τη Βεατρίκη, ούτε καν να την αποχαιρετίσω κι αυτό έμεινε για πάντα βάρος στην ψυχή μου.

Ημέρα Μνήμης του Ολοκαυτώματος

Ολες οι χώρες της Ευρώπης τιμούν κάθε χρόνο, σε ειδικές τελετές, την επέτειο του Ολοκαυτώματος. Η Ημέρα Μνήμης αποτελεί απότιση τιμής για τα θύματα του Ναζισμού που εξο- ντώθηκαν στα χιτλερικά στρατόπεδα ή κατόρθωσαν, μέσα από βασανιστήρια και κακουχίες, να επιζήσουν. Παράλληλα, η ανάμνηση του μεγαλύτερου οργανωμένου εγκλήματος που γνώρισε η ιστορία της ανθρωπότητας με τα 6.000.000 θύματα, αποτελεί δίδαγμα για το πού οδηγεί ο φανατισμός, η μισαλλοδοξία, ο ρατσισμός, ο αντισημιτισμός. Το «Ποτέ Πια» είναι το γεμάτο ουσιαστικό περιεχόμενο, πανανθρώπινο σύνθημα που επικρατεί σε όλο τον κόσμο.

Έρευνα που έγινε στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που έχουν θεσπίσει τελετές Μνήμης Ολοκαυτώματος, έδειξε κατά χώρα ότι:

Βέλγιο: Το 1998, ψηφίστηκε νόμος που όριζε την 8η Μαΐου ως Ημέρα που μνημονεύει, κάθε χρόνο, την νίκη της Δημοκρατίας κατά της δικτατορίας, ως V-E Day. Κατά την ημερομηνία αυτή μνημονεύεται το Ολοκαύτωμα των Εβραίων και των Τσιγγάνων.

Γαλλία: Δεν έχει ψηφισθεί ειδικός νόμος, αλλά το 1995 με απόφαση του Προέδρου κ. Chirac, ορίστηκε η 16η Ιουλίου ως επίσημη Ημέρα Μνήμης του αφανισμού του Γαλλικού Εβραϊσμού, σηματοδοτώντας την έναρξη του εκτοπισμού των Γάλλων Εβραίων, στο Auschwitz, το 1942. Οργανώνονται τελετές παρουσία του Γάλλου Προέδρου και των Αρχών.

Γερμανία: Με Προεδρική Δήλωση ορίστηκε η 27η Ιανουαρίου, (ημερομηνία απελευθέρωσης του Auschwitz), ως Ημέρα Μνήμης των θυμάτων του Ναζισμού. Μνημονεύεται επίσης η 9η Νοεμβρίου. Στις 27 Ιανουαρίου οργανώνονται σχετικές τελετές και πολλά κτίρια όπου στεγάζονται δημόσια ιδρύματα, αναρτούν οικειοθελώς τις σημαίες με- σιστίες. Η κυριώς τελετή λαμβάνει χώρα στη Γερμανική Βουλή, με συμμετοχή του Προέδρου, του Καγκελάριου και άλλων επισήμων. Στις 9 Νοεμβρίου το Bundeszentrale οργανώνει σχετικές εκδηλώσεις τονίζοντας τη σημασία της ημέρας.

Δανία: Στις 4 Μαΐου, ημέρα που σηματοδοτεί την απελευθέρωση από τους Ναζί, πραγματοποιείται επίσκεψη στα Μνημεία. Στις 9 Νοεμβρίου μνημονεύεται επίσης η Νύχτα των Κρουστάλλων. Η Ισραηλιτική Κοινότητα έχει ορίσει ως Ημέρα Μνήμης την 27η Νισάν. Τον Νοέμβριο του 1998 το Κοινοβούλιο της Δανίας απεφάσισε την ίδρυση Οργανισμού Έρευνας και Μνήμης του Ολοκαυτώματος.

Ιρλανδία: Η Ισραηλιτική Κοινότητα καθιέρωσε ως Ημέρα Μνήμης την 27η Νισάν και προσκαλεί τις Κυβερνητικές Αρχές στις σχετικές τελετές.

Ιταλία: Το Ιταλικό Κοινοβούλιο με νόμο θέσπισε την 27η Ιανουαρίου ως Ημέρα Μνήμης του Ολοκαυτώματος.

Μ. Βρεταννία: Η Εθνική Ημέρα Μνήμης είναι η 27η Ιανουαρίου, όπου μνημονεύεται η απελευθέρωση του Auschwitz.

Ολλανδία: Από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και μετά, η Ολλανδία έχει καθορίσει ως Ημέρα Μνήμης των θυμάτων Πολέμου, την 4η Μαΐου. Την ίδια ημέρα και ώρα 20.00 τηρείται δύο λεπτών σιγή. Η 5η Μαΐου, Ημέρα Απελευθέρωσης, είναι επίσημη εθνική εορτή. Η Ισραηλιτική Κοινότητα της Ολλανδίας, μετέχει στις ανωτέρω εκδηλώσεις και έχει καθιερώσει ως Ημέρα Μνήμης την 27η Νισάν.

Πορτογαλία: Η Ισραηλιτική Κοινότητα έχει επίσης καθιερώσει την 27η Νισάν.

Σουηδία: Έχει επιλεγεί η 27η Ιανουαρίου ως Ημέρα Μνήμης του Ολοκαυτώματος, όπου μνημονεύεται και η απελευθέρωση του Auschwitz.

Φινλανδία: Η 9η Νοεμβρίου ορίστηκε ως Ημέρα Μνήμης από τα Εκπαιδευτικά Ινστιτούτα και τα ΜΜΕ. (Το 1998, μέλη του Φινλανδικού Κοινοβουλίου, πρότειναν να θεσπισθεί η Ημέρα Μνήμης του Ολοκαυτώματος, από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο).

ΕΒΡΑΙΑ

Ανάμεσα στις λεύκες, Ντιάνα, ολόρθη
Με την άκαμπτη περπατησιά σου
Μνήμη ωραία,
Στους κάκτους των σινοματοπλεγμάτων
Όταν το ύστατο απολάμβανες χάρη,
Με σάλπιγγες φανταστικές
Από τα στρατόπεδα των τυμβωρύχων.

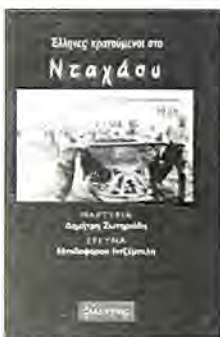
Ανσίκομη, στην πορεία της φυλής σου,
Εβραία ασήμαντη
Στον θρόνο του Ισραήλ, άσφρα ορθώθηκε
Πέρα απ' τις συνθήκες, κ' έμεινες εκεί,
Κοιτάζοντας το εκτελεστικό απόσπασμα
Στα μάτια.

Εσύ θα 'χεις ξεχάσει
Ευγενικό άστρο που νύλησες
Διάττοντας στη γη,
Για να ξαναγυρίσεις πίσω,
Εβραία που αρνήθηκες
Τις αλυσίδες στα χέρια σου.
Οι ανοιχτές σου αρτηρίες
Έγιναν σπόρος που βλάστησε
Στην παγκόσμια οδύνη
Χαίρε πολίτις της γης
Σπάσανε οι φράγτες
Του προαιώνιου χείμαρου.

Ήρθε η σειρά της θυσίας σου
Για να περάσεις πάνω από το δίχτυ.
Ω, τα οράματα που αντίκρυζες
Τόσο λαμπρά, εντός σου και εκτός σου,
Καθώς ολόρθη
Κοίταζες το εκτελεστικό απόσπασμα
Στα μάτια.

Maha Seraphine Molo
1913-1943. Νοεμβρίου

Βιβλίο

ΕΛΠΙΔΟΦΟΡΟΥ ΙΝΤΖΕΜΠΕΛΗ (ΕΤΙΜΕΛΕΙΑ) Έλληνες κρατούμενοι στο Νταχάου

Αθήνα: Φιλίστωρ, 2003.

Πρόκειται για συγκλονιστικό ντοκουμέντο που αποτύπωσε ο εκπαιδευτικός και συγγραφέας Ελπίδοφορος Ιντζέμπελης μετά από έρευνα στο ελληνικό αρχείο του Νταχάου. Περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, συνέντευξη του Δημ. Σωτηριάδη, που είχε παραμείνει κρατούμενος στο στρατόπεδο την περίοδο 1943-1945, καθώς και φωτογραφίες από την τραγική ζωή των κρατούμενων.

Το βιβλίο περιέχει ελάχιστα στοιχεία για τους Εβραίους κρατούμενους στο στρατόπεδο αλλά είναι κατατοπιστικό για όσα φοβέρα συνεβαίνουν εκεί.

ΕΣΔΡΑ Δ. ΜΩΥΣΗ Η συνεισφορά των Εβραίων στον πολιτισμό

Λάρισα: "Ελλά", 2003.

Οπως δηλώνει ο ίδιος ο συγγραφέας στο προλογικό σημείωμα, «σκοπός της συγγραφής του βιβλίου είναι να ανασυρθούν από τις σελίδες της ιστορίας οι επιφανείς και μεγάλες μορφές του εβραϊκού λαού, οι οποίες με οποιονδήποτε τρόπο κατά τη διαδρομή των χρόνων, υπηρέτησαν τον άνθρωπο και ευεργέτησαν την ανθρωπότητα με τη συνεισφορά τους στις επιστήμες και τον πολιτισμό γενικότερα».

Συγκεκριμένα, το βιβλίο περιλαμβάνει 7 θεματικές ενότητες με σύντομη παρουσίαση των: - Εβραίων βραβευσθέντων με Νόμπελ. - Μεγάλων πνευμάτων του Εβραϊσμού. - Εβραίων εφευρετών και των εφευρέσεών τους. - Ανθρωπιστών - κοινωνικών παραγόντων και εξεχόντων δημοσίων λειτουργών. - Εβραίων πολιτικών, διπλωματών και στρατιωτικών διεθνούς κύρους και αναγνώρισης. - Εβραίων οικονομικών παραγόντων και φιλανθρώπων ενώ - το τελευταίο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην παρουσία των Εβραίων στις Καλές Τέχνες. Το βιβλίο του κ. Μωύση αποτελεί απόδειξη τιμής για το εβραϊκό πνεύμα και την προσφορά του στην παγκόσμια κοινότητα.

ΣΕΦΗ ΑΝΑΣΤΑΣΑΚΟΥ Δραπέτες

Το Ροδάκιό, 2002.

Η νέα ποιητική συλλογή του κ. Η.Σ. Αναστασάκου "Δραπέτες" ερχεται να προστεθεί στις συλλογές "Μεθόριος", "Άβατα" και "Ταξίδι" που εκδόθηκαν παλαιότερα. Όπως γράφει ο κ. Γρ. Ιωάννου:

"Στη νέα του δουλειά ο Σ. Α. ακουμπάει στην παράδοση τροφοδοτώντας το παρόν με εμπειρίες και διαχρονικές εικόνες μετουσίωσης σε σύγχρονη πράξη, ενώ ταυτόχρονα το σήμερα προεκτείνεται σε μύθο και φαντασία του μέλλοντος. Επιστροφή στο

παρόν κτίζοντας το μέλλον με υλικά του παρελθόντος; Ίσως, μα πάντα η λαχτάρα του ωραίου και του ποθητού θα κυριαρχούν στη ζωή μας τόσο ώριμα μα και τόσο νέα, με τους δραπετές να κυκλοφορούν ανάμεσά μας και να μας καλούν να φύγουμε μαζί τους σε χώρες μαγικές μακριά από την ανία της καθημερινότητας, σε όνειρα γαλάζια. Με το ίδιο ύφος θα σκιαγραφήσει ο ποιητής τη διάσταση της διαδρομής του σημερινού ανθρώπου που μάχεται να περάσει ανάμεσα από σύρματα-τοπλέγματα με θυσίες και όραμα για το καινούργιο που αναπόφευκτα έρχεται".

ΚΙΡΑΣ ΣΙΝΟΥ Μορφές τρεμάμενες

Αθήνα: Κέδρος, 2002.

Πρόκειται για την πορεία ενός κοριτσιού από τα μικρά του ως την ενηλικίωση. Τα πρώτα χρόνια στη Σοβιετική Ένωση τη δύσκολη εποχή του Στάλιν, τότε που δεν ήξερες τι σου επιφυλάσσει η αυριανή μέρα, μέχρι που ο ελληνικής καταγωγής πατέρας χαρακτηρίζεται, δίχως λόγο, ανεπιθύμητος και εξορίζεται στην Ελλάδα όπου τον ακολουθούν η κόρη και η γυναίκα του. Άλλες δυσκολίες τους περιμένουν εδώ καθώς βρίσκονται ξένοι στην πατρίδα του πατέρα. Και πρώτη απ' όλες είναι η γλώσσα που δεν την ξέρει κανένας τους και τα μεγάλα προβλήματα που αντιμετωπίζει ένα ξενόγλωσσο παιδί στο σχολείο, τότε που ο επαναπατρισμός δεν αποτελούσε μια καθημερινή υπόθεση, αλλά ένα ασυνήθιστο φαινόμενο, άγνωστο και μεγάλη σπαζοκεφαλιά για τους δασκάλους και μαρτύριο για τη μικρή μαθήτριά. Και στη συνέχεια έρχεται ο πόλεμος και η κατοχή που τα βλέπουμε εδώ από άλλη οπτική γωνιά, όχι όπως παρουσιάζονται να τους έχουν ζήσει οι μαχητές για την ελευθερία και οι

ήρωες της αντίστασης, αλλά άνθρωποι συνηθισμένοι που το μόνο που προσπαθούν είναι να επιβιώσουν και παλεύουν με το δικό τους τρόπο.

Ένα βιβλίο αλλιώτικο που ενώ μιλάει για γεγονότα γνωστά, τα παρουσιάζει, πιο σφαιρικά και πιο παγκόσμια, χωρίς να περιορίζεται απλά και μόνο σε κείνα που άγγιξαν άμεσα την ελληνική πραγματικότητα.

«Ονόματα»

Ετήσια επιστημονική έκδοση της Ελληνικής Ονοματολογικής Εταιρείας. Ο 16ος τόμος είναι αφιερωμένος στην Ονοματολόγο κα Γιάννα Κολλέκα. Μεταξύ των μελετών που δημοσιεύονται είναι του Καθηγητού του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. **Ισαάκ Κερέμ**, ο οποίος αναλύει τα άρθρα που έχουν σχέση με τους Σεφαράδιτες και τους Εβραίους της Ανατολής και τα οποία καταχωρούνται στο ονοματολογικό βιβλίο των καθηγητών Aaron Demsky, Joseph Reif και Joseph Tabor, του Πανεπιστημίου Bar-Ilan του Ισραήλ, με τίτλο "These are the Names. Studies in Jewish Onomastics". Επίσης δημοσιεύεται μελέτημα του **Edwin D. Lawson**, του State University of

New York, με τίτλο "Jacob and his son: their impact on Hebrew and Jewish Onomastics" όπου παρουσιάζεται η μεγάλη επίδραση του βιβλικού προσώπου Ιακώβ/Ισραήλ και των γιών του στην ονοματοθεσία τόσο στους Εβραίους όσο και στους μη Εβραίους.

ΔΙΟΡΘΩΣΗ

Στο προηγούμενο τεύχος των «Χρονικών», Μάρτιος - Απρίλιος 2003, στη στήλη «Βιβλίο», υπεισέλθε ένα λάθος στο όνομα της συγγραφέως του βιβλίου «Από την εκπαιδευτική ιστορία της Ρόδου»: Το σωστό όνομα είναι **Φωτεινή Κλαδάκη - Μενεμενλή**.

Αναθεώρηση η παραχάραξη της Ιστορίας;

Στη “Βιβλιοθήκη” της “Ελευθεροτυπίας” (4.4.2003) δημοσιεύτηκε με τον παραπάνω τίτλο η παρακάτω παρουσίαση του κ. **Θανάση Γιαλκετσή** για το πολυσέλιδο (δύο τόμοι) βιβλίο του David Irving “Ο πόλεμος του Χίτλερ”. Στα όσα δημοσιεύει ο γνωστός βιβλιοκριτικός κ. Γιαλκετσή δεν έχουμε τίποτα να προσθέσουμε.

«**Ο** φείλουμε να προειδοποιήσουμε από την αρχή τον αναγνώστη. Μπροστά σε έργα όπως το παρόν βιβλίο του Ντέιβιντ Ιρβινγκ επιβάλλεται η μέγιστη δυνατή διανοητική και κριτική επαγρύπνηση. Στον πρόλογο του βιβλίου του ο Βρετανός ιστορικός κανχίζεται επειδή με αυτό το ογκώδες έργο του (δύο τόμοι με 1.212 σελίδες) «αναθεώρησε την υπάρχουσα εικόνα του Χίτλερ».

Όπως μας εξηγεί ο ίδιος: «Το μεγαλύτερο πρόβλημα όταν πρόκειται να ασχοληθεί κανείς αναλυτικά με τον Χίτλερ είναι η απέχθεια που δημιουργήθηκε γι’ αυτόν στα χρόνια της έντονης πολεμικής προπαγάνδας και της συγκινησιακής μεταπολεμικής ιστοριογραφίας. Προσέγγισα το θέμα έχοντας σχεδόν ουδέτερα συναισθήματα».

Πόσο «ουδέτερα» όμως μπορεί να είναι τα συναισθήματα ενός ανθρώπου ο οποίος εδώ και πολλά χρόνια δεν κάνει σχεδόν καμία προσπάθεια για να κρύψει τις συμπάθειές του για το γερμανικό εθνικοσοσιαλισμό και τη μεταπολεμική ακροδεξιά και με κάθε ευκαιρία εκφράζει δημόσια τον αντισημιτισμό του; Ποιος είναι αληθινά ο Ντέιβιντ Ιρβινγκ;

Η καριέρα του ιστορικού Ιρβινγκ αρχίζει πριν από σαράντα περίπου χρόνια, ύστερα από μια περίοδο παραμονής στη Γερμανία και μελέτες των γερμανικών αρχειακών πηγών. Το 1963 ο Ιρβινγκ δημοσιεύει το βιβλίο του «Η καταστροφή της Δρέσδης», που αναφέρεται στο βομβαρδισμό της πόλης από τους Βρετανούς το 1945. Στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου του, ο Ιρβινγκ μιλάει γι’ αυτήν την τραγική υπόθεση με τα ακόλουθα λόγια: «Η πιο μεγάλη σφαγή στην ιστορία της Ευρώπης, μια σφαγή που πραγματοποιήθηκε για να λυγίσει έναν λαό, ο οποίος, διεφθαρμένος από το ναζισμό, διέπραξε τα πιο μεγάλα εγκλήματα που θυμάται η Ιστορία».

Θα ακολουθήσουν μια σειρά από έργα με μεγάλη διεθνή επιτυχία, τα οποία –με εξαίρεση ένα βιβλίο για την ογγρική εξέγερση του 1956- αναφέρονται στη ναζιστική Γερμανία ή σε επεισόδια από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Στην Αγγλία οι πολεμικές εναντίον των βιβλίων του Ιρβινγκ αρχίζουν ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του ‘60. Πρώτη η περιοδική επιθεώρηση «Searchlight» κατηγορεί τον Ιρβινγκ ως αρνητή του Ολοκαυτώματος.

Το 1977, μετά την πρώτη δημοσίευση του παρόντος βιβλίου του («Ο πόλεμος του Χίτλερ»), οι πολεμικές εναντίον του έγιναν συχνότερες και πιο αντηχητές.

Η θέση του Ιρβινγκ που προκάλεσε τις πιο πολλές και πιο οργισμένες αντιδράσεις ήταν εκείνη σχετικά με το ρόλο του Χίτλερ στην εβραϊκή τραγωδία.

Στο βιβλίο του ο Ιρβινγκ υποστηρίζει ότι ο Χίτλερ δεν ήθελε την εξόντωση των Εβραίων και δεν ήταν υπεύθυνος για το Ολοκαύτωμα. Τα επιχειρήματα του Ιρβινγκ βασίζονταν κυρίως στο

ότι δεν υπάρχει ντοκουμέντο γραμμένο από τον Χίτλερ που να διατάσσει την «Τελική λύση», τη φυσική εξόντωση των Εβραίων.

Ο Βρετανός ιστορικός υποστηρίζει μάλιστα ότι ο Χίτλερ απαγόρευε τις εκκαθαρίσεις τουλάχιστον μέχρι τα τέλη του 1943. Όσο για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, ο Χίτλερ «δεν επισκέφτηκε ποτέ ούτε ένα»!!

Ο Γερμανός ιστορικός Martin Broszat αμφισβήτησε με λεπτομερή στοιχεία τόσο τους ισχυρισμούς όσο και τη μέθοδο εργασίας του Ιρβινγκ. Ο Ιρβινγκ, αντί για ουσιαστική απάντηση, δήλωσε ότι προσφέρει 1.000 λίρες σε όποιον κατορθώσει να βρει κάποιο έγγραφο της εποχής του πολέμου, το οποίο να αποδεικνύει ξεκαθάρτα ότι ο Χίτλερ γνώριζε την ύπαρξη του Αουσβιτς.

Ο Άγγλος εκδότης του «Πολέμου του Χίτλερ» υποχρεώθηκε ωστόσο να καταβάλει αποζημίωση στους απογόνους της οικογένειας της Άννας Φρανκ, επειδή ο Ιρβινγκ υποστήριζε ότι το συγχρονιστικό ημερολόγιο του κοριτσιού ήταν πλαστό.

Τελικά, για πρώτη φορά το 1989, συμμετέχοντας σε μια συζήτηση του αμερικανικού Institute for Historical Review, ο Ιρβινγκ θα πάρει ανοιχτά θέση εναντίον αυτού που ο ίδιος αποκαλεί «ο μύθος του Ολοκαυτώματος». Από εκείνη τη στιγμή και για όλα τα επόμενα χρόνια τα γραφτά του Ιρβινγκ, οι δηλώσεις του, οι συναντήσεις στις οποίες μετείχε σε διάφορα μέρη του κόσμου, αφιερώθηκαν σχεδόν ολοκληρωτικά σε ένα είδος «σταυροφορίας» για την άρνηση της ιστορικής αλήθειας.

«Ο κύριος Ιρβινγκ -έλεγε ο Ερικ Χομπσμπάουμ σε μια ομιλία τον στο Πανεπιστήμιο του Τορίνου το Μάρτιο του 2000- είναι σταυροφόρος της υπόθεσής του. Αν δεν ήταν ταμπλόρας με την υπόθεση της χιτλερικής Γερμανίας, οι οικογένειες των ναζιστικών προσωπικοτήτων δεν θα του είχαν παραχωρήσει πρόσβαση στα ντοκουμέντα που είχαν προηγουμένως αρνηθεί σε άλλους ιστορικούς ή είχαν αποκρύψει. Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο ο Ιρβινγκ έγινε ειδικός επί του θέματος».

Η «υπόθεση Ιρβινγκ» απασχόλησε ιδιαίτερα το διεθνή Τύπο τον Ιανουάριο του 2000, όταν ο Βρετανός ιστορικός υπέβαλε μήνυση για συκοφαντική δυσφήμιση εναντίον της Αμερικανίδας ιστορικού Ντέμπορα Λίπσταντ, η οποία σε ένα βιβλίο της τον είχε χαρακτηρίσει «οπαδό του Χίτλερ» και «αρνητή του Ολοκαυτώματος» («Denying the Holocaust: The Growing Assault on Truth and Memory», «Penguin», 1993). Στη διάφωξη της δίχης ο Ιρβινγκ δεν παραδέχτηκε ότι αρνείται το Ολοκαύτωμα, αλλά υποστήριξε ότι αμφισβήτησε μόνον την ύπαρξη των θαλάμων αερίων καθώς και την ύπαρξη ενός συγκεκριμένου σχεδίου για τη χρήση τους. Για τον Ιρβινγκ και για όσους μαζί με αυτόν προσπάθησαν τα τελευταία χρόνια να «αθωώσουν» τον Χίτλερ η νε μευώσαν την ιστορική σημασία του Ολοκαυτώματος, επρόκειτο για τη δική του αιώνια, για τη δική που θα ‘πρεπε –σύμφωνα τουλάχιστον με τις προσδοκίες τους- να νομιμοποιηθεί τη θέση όσων αρνούνται

τη γενοκτονία που διέπραξαν οι ναζιστές, χαρακτηρίζοντάς την «το ψεύδος του εικοστού αιώνα».

Η σημασία μιας παρόμοιας εξέλιξης, με την ευρεία απήχηση που θα είχε στα ΜΜΕ, εξηγεί την επιλογή του Ιββινγκ να περάσει σε πρώτο πρόσωπο στην αντιμετώπιση, καλώντας ένα δικαστήριο να κρίνει σε τελευταία ανάλυση την αξία της εργασίας του ως ιστορικού. Υπερασπιζόμενος τις θέσεις του στο δικαστήριο, ο Ιββινγκ δήλωσε ότι θεωρεί τον εαυτό του θύμα μιας «διεθνούς καμπάνιας μίσους που καθοδηγείται από εβραϊκές ομάδες», θύμα μιας αληθινής «συνωμοσίας» που είχε στόχο να καταστρέψει την καριέρα του και την ιδιωτική του ζωή. Στην τρίμηνη περίπου ακροαματική διαδικασία ενώπιον του δικαστηρίου οι μάρτυρες έπεσαν και οι ισχυρισμοί του Ιββινγκ διαψεύστηκαν τόσο με την αποκάλυψη προηγούμενων δηλώσεων και συμπεριφορών του όσο κι εξαιτίας των παρεμβάσεων του στη δικαστική αίθουσα.

Ετσι, π.χ. το 1991 στη διάρκεια μιας συγκέντρωσης στον Καναδά, ο Ιββινγκ είχε πει: «Περισσότερα πρόσωπα πέθαναν όταν το αυτοκίνητο του Εντουαρντ Κένεντι έπεσε από μια γέφυρα το 1969 παρά στους θαλάμους αερίων του Αουσβιτς». Εξάλλου, σύμφωνα πάντα με τον Ιββινγκ, το Αουσβιτς δεν υπήρξε τίποτε άλλο παρά ένα είδος Disneyland, που δημιουργήθηκε μεταπολεμικά από τους Πολωνούς κομμουνιστές για να προσελκύουν τουρίστες!

Στο δικαστήριο έγινε επίσης αναφορά στις πολλαπλές νεοναζιστικές συγκεντρώσεις στις οποίες ο Ιββινγκ ήταν παρών ως επιστήμονας προσκεκλημένος. Στη Γερμανία, στη Νότια Αφρική, στην Αυστραλία, στις Ηνωμένες Πολιτείες και φυσικά στην Αγγλία, ο Ιββινγκ υπήρξε το τιμώμενο πρόσωπο των νεοναζιστών, ως ο ιστορικός που «τόλμησε» να γράφει και να υπερασπίζεται την ιδέα ότι «για να συγκοφαντηθούν το γερμανικό λαό και για να στρέψουν ενάντια στη Γερμανία τους πληθυσμούς των συμμαχικών χωρών, σκηνοθετήσαν μια προπαγάνδα σχετικά με τη σχεδιασμένη εξόντωση των Ευρωπαίων Εβραίων με δηλητηριώδη αέρια στο εσωτερικό του γερμανικών στρατοπέδων συγκέντρωσης».

Ο Ιββινγκ έχασε τη δικαστική μάχη που ο ίδιος προκάλεσε. Το δικαστήριο αναγνώρισε ότι δεν είχε συγκοφαντηθεί όταν είχε χαρακτηριστεί ο «πιο επικίνδυνος εκφραστής της άρνησης του Ολοκαυτώματος».

Η δικαστική απόφαση ήταν ένα κείμενο 300 σελίδων, του οποίου η εκκίνηση διήρχεσε πάνω από δύο ώρες.

Ήταν ώρες ιδιαίτερα ταπεινωτικές για τον Ιββινγκ και για το κύρος του ως ιστορικού. Με την απόφασή του το βρετανικό δικαστήριο χαρακτήρισε τον Ιββινγκ «ρατσιστή, αντισημίτη, που διαστρεβλώνει τα ιστορικά τεκμήρια για να παρομοιάσει τον Χίτλερ με έναν αδικαιολόγητα ευνοϊκό τρόπο». Το να περιορίζεται κανείς στην παραδοχή - που υπήρξε η έσχατη γραμμή άμυνας του Ιββινγκ - ότι οι Εβραίοι πέθαναν εξαιτίας των

σκληρών συνθηκών της ζωής στα στρατόπεδα συγκέντρωσης ή από επιδημίες ισοδυναμεί, σύμφωνα με την κρίση του δικαστηρίου, με άρνηση του Ολοκαυτώματος. Όσο για το γεγονός ότι δεν βρέθηκε ποτέ μια γραπτή διαταγή του Χίτλερ για την εξόντωση των Εβραίων, όπως όλη σχεδόν η κοινότητα των ιστορικών συμφωνεί, αυτό δεν σημαίνει και πολλά πράγματα. Ήταν τέτοια η έκταση και η κινητοποίηση της μηχανής της εξόντωσης, που είναι εντελώς αδιανόητο αυτή να λειτουργήσει χωρίς την πλήρη έγκριση του Χίτλερ.

Ο Ρίτσαρντ Εβανς, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Κέμπριτζ, έγραψε το βιβλίο «Telling lies about Hitler» («Verso», 2002), όπου αποδεικνύει ότι τα γραφτά του Ιββινγκ για τον Χίτλερ, για τους Εβραίους και για το Ολοκαύτωμα είναι γεμάτα ψευδείς επινοήσεις, διαστρεβλώσεις και παραπομπές σε ντοκουμέντα χωρίς επιστημονική αξία. Ένα παράδειγμα: για να εξηγήσει την εχθρότητα του Γκέμπελς απέναντι στους Εβραίους, ο Ιββινγκ έγραψε ότι αυτή γεννιόταν από το γεγονός ότι οι Εβραίοι, στα τελευταία χρόνια της Δημοκρατίας της Βαυαρίας, είχαν εμπλακεί σε πολλές εγκληματικές δραστηριότητες. Και ανέφερε σχετικά τις στατιστικές της Ιντερπόλ που είχαν δημοσιευτεί από το πρακτορείο ειδήσεων «Deutsche Nachrichten - Büro». Ελέγχοντας όμως τις πηγές, ο Εβανς ανακάλυψε ότι το επίμαχο δημοσίευμα της 20ής Ιουλίου 1935 δεν αναφερόταν σε καμία στατιστική της Ιντερπόλ. Επρόκειτο για μια καθαρή επινόηση του Ιββινγκ.

Εκτός από τις επινοήσεις υπάρχουν όμως και οι διαστρεβλώσεις. Η πιο κραυγαλέα αναφέρεται στη διαταγή που έδωσε ο Χίτλερ στον Χίμλερ στις 30 Νοεμβρίου 1941 να εμποδίσει τη δολοφονία των Εβραίων. Ωστόσο, διαβάζοντας το κείμενο του ντοκουμέντου, όπου είχε καταγραφεί το τηλεφώνημα, ο Εβανς διαπίστωσε ότι το θέμα της συννομιλίας ήταν μία μόνο συγκεκριμένη μεταφορά Εβραίων από το Βερολίνο. Αναφερόμενος σε αυτό το ντοκουμέντο, ο Ιββινγκ είχε μετατρέψει τον ενικό Judentransport (μεταφορά Εβραίων) σε πληθυντικό Judentransporte (μεταφορές Εβραίων) και είχε παραλείψει τις λέξεις aus Berlin (από το Βερολίνο).

Αναμφίβολα οι ιστορικοί πρέπει να είναι ελεύθεροι να διεξάγουν τις έρευνές τους για όλα τα θέματα, ακόμη και για το Ολοκαύτωμα και κανένας σοβαρός ιστορικός δεν θ' αρνηθεί ότι υπάρχουν ορισμένα κενά ή αβεβαιότητες γύρω από γεγονότα, αριθμούς, τόπους, κίνητρα, διαδικασίες και άλλα που αναφέρονται στην ιστορία της ναζιστικής γενοκτονίας. Διαφωνίες και συζητήσεις είναι φυσικό να υπάρχουν και μπορεί να είναι γόνιμες και αναγκαίες. Και βέβαια αυτές οι διαφωνίες δεν πρέπει να επιπλώνονται σε αίθουσες δικαστηρίων. Άλλο πράγμα είναι όμως η ελεύθερη και απροκατάληπτη ιστορική έρευνα και άλλο η παραχάραξη της Ιστορίας στην οποία οδηγεί ο ιστοριογραφικός αναθεωρητισμός του Ντέιβιντ Ιββινγκ».

ΠΛΑΣΤΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Το Κεντρικό Ισραηλινό Συμβούλιο Ελλάδος απέστειλε στον ελληνικό Τύπο την παρακάτω ανακοίνωση σχετικά με πλαστογραφία που συντελέστηκε στην ελληνική έκδοση του βιβλίου του D. Irving:

«Προ ημερών επισκέφθηκε την Ελλάδα ο David Irving, συγγραφέας του βιβλίου «Ο Πόλεμος του Χίτλερ». Ο συγγραφέας αυτός, όπως είναι γνωστό, έχει κατ' επανάληψη καταδικαστεί στο εξωτερικό για τις ψευδολογίες με τις οποίες αντιμετωπίζει το Ολοκαύτωμα στα έργα του.

Στο εσωφύλλο της ελληνικής έκδοσης (εκδόσεις Γκοβόστη) αναφέρεται ότι το Ισραηλινό Συμβούλιο Αντιπροσώπων της Βρετανίας έχει κρίνει σχετικά με το έργο αυτό ότι: «Οι έρευνες του βιβλίου είναι εξονυχιστικές και αφορούν μια θεματική πληθώρα. Το βιβλίο αυτό επιβεβαιώνει τη

φήμη του David Irving ως ενός από τους πιο επιμελείς ερευνητές παγκοσμίως και παράλληλα ενός συναρπαστικού και γλαφυρού ιστορικού».

Με την από 29/4/03 επιστολή του (αντίγραφο της οποίας σας επισυνάπτουμε) ο γεν. διευθυντής του Ισραηλτικού Συμβουλίου της Βρετανίας κ. Neville Nagler, μας γνωρίζει ότι: «... Με ιδιαίτερη ανησυχία πληροφορηθήκαμε ότι το βιβλίο έχει τυπωμένη στο εξώφυλλό του μια εντελώς ψεύτικη κριτική του Συμβουλίου των Αντιπροσώπων. Περιττό να πούμε ότι παρόμοιο σχόλιο ποτέ δεν έγινε από το Συμβούλιο των Αντιπροσώπων. Ως εκ τούτου θα αναφέρομε το θέμα στους νομικούς μας για να δούμε εάν υπάρχει θέμα για νομικές ενέργειες σε σχέση με αυτή την ψεύτικη και παραπλανητική κριτική».

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece

36, Voulis str., 105 57 Athens, Greece, Tel.: ++30-210-32 44 315, fax: ++30-210-33 13 852

e-mail: hhkis@hellasnet.gr Web site: www.kis.gr

Summary of the contents of issue 185, vol. 26

May – June 2003

✓ In the main article on the subject “The honour of human existence”, we publish writings by the eminent French philosopher M. Merlo – Pondi, who, referring to Henri Bergson, emphasizes that Bergson remained faithful to Judaism, bearing full conscience that he was subject to all the suffering that the Nazis had inflicted on the Jews.

✓ In his study, the author Barouch Sibis notes references from the Talmud for the Greeks and the Greek spirit.

✓ On May 13, 1861, the Metropolit of Corfu (Ionian Islands), Athanassios Politis, issued an encyclical in which he condemned the actions against Jews. The Chief Rabbi of Trieste, Marc Tendeski replied, praising the Metropolit. The data is included in a study by the historian Spyros Loukatos.

✓ We publish an article by Daniel Alhanatis, who, after the Second World War was the legal advisor of the Jewish Community of Athens. The history of this Community is told in this article.

✓ We publish a part of the book by the former Orthodox Archbishop of America Iakovos, in which he refers to the good co-operation which he had always had with the Jewish organizations in America.

✓ We publish a study by I. Androulidakis on the persecution and Holocaust of the Jews of Athens and the attitude of the leading personalities of the Jewish Community.

✓ The special edition on Athens closes with the memories of Professor Emmanuel Kriaras, concerning the suffering of the Jews in the Nazi camps in Haidari, Athens.

✓ This is followed by memories of Mr. Dimitris Sarandakos, on a Jewish family which, during the Nazi occupation, had found refuge in Mitilini, an island of the Aegean Sea.

✓ The following article is an informative publication, in co-operation with the European Jewish Congress, on the way that the Holocaust Memorial Day is honoured in European countries.

✓ We publish a poem by the Norwegian poetess Maha Seraphine Molo, titled “Jewess” and which is about the universal pain for the Holocaust.

✓ The issue closes with book presentations and a special section with an article by the journalist Mr. Thanassis Yialketsis, criticizing the book by the well known Holocaust denier David Irving, “Hitler’s War”. We also publish the steps taken by the Central Board of Jewish Communities on this matter.

Translated by: Rebecca S. Camhi

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΨΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 210 - 32.44.315-8

E-mail: hhkis@hellasnet.gr

Internet site: <http://www.kis.gr>

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν
τις απόψεις των συνγγραφέων τους.

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Πολιτικά θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντων 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Διανέμεται δωρεάν

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Το Εβραϊκό Σχολείο Αθηνών (στα Πετράλωνα) -1913-14: Διακρίνονται οι: 1η σειρά (από κάτω προς τα πάνω - καθήμενοι), από αριστερά προς τα δεξιά: Δανιήλ Σ. Αλχανάτης, άγνωστος, άγνωστος, Εύα Σ. Αλχανάτη, άγνωστος, Δανιήλ Κοέν, άγνωστος, άγνωστος. 2η σειρά (από αριστερά - καθήμενοι): Αλμπανγίλης, Κλαίρη Σαρφατή, Σάρα Τζάφου, άγνωστη, Ελεονώρα Μπεράχα - Γκέρσον, Ορο Γιουσσορούμ, Τζιλντα Σαρφατή, Ραββίνος Χάιμ Καστέλ (κέντρο), Αλβέρτος Μπεράχας, άγνωστος, άγνωστος, άγνωστος, Σεβίλλια. 3η σειρά (από αριστερά-όρθιοι): Λουίζα Σαρφατή, Ελιεζερ Γιουσσορούμ, άγνωστος, Μίμικα Γκαμπάη. 4η σειρά (από αριστερά - όρθιοι): άγνωστος, άγνωστος, άγνωστος, Χαμίπι, άγνωστος, Μεγρή Παχμπίες, άγνωστος, Τζάκος Σαρφατής, Φόρτης, Παρνάς Ιακώβ Γιουσσορούμ, Στερίνα Σ. Αλχανάτη, Σαμάς Αβραάμ Φόρτης. 5η σειρά (από αριστερά - όρθιοι): άγνωστος, Σίμος Χαμίπι, Ερρίκος Σαρφατής, άγνωστος, Σολομών Φόρτης, άγνωστος, άγνωστος, άγνωστος. (Η φωτογραφία είναι από το αρχείο του δικηγόρου Δανιήλ Αλχανάτη, δωρήθηκε και φυλάσσεται στο Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος).

